

# Economisch-Statistische Berichten

ALGEMEEN WEEKBLAD VOOR HANDEL, NIJVERHEID, FINANCIËN EN VERKEER

27<sup>E</sup> JAARGANG

WOENSDAG 2 DECEMBER 1942

No. 1402

N.V.  
Stoomvaart-Mij. „Nederland”  
Amsterdam



N.V.  
Rotterdamsche Lloyd  
Rotterdam



**SMIT**  
**DYNAMO'S**  
**MOTOREN**  
**APPARATEN**  
**INSTALLATIES**

**Productie en prijs-  
vorming op de  
Engelsche markt  
van Nederland-  
sche, Deensche  
en koloniale boter**  
door

**Dr. H. J. FRIETEMA**

22ste Publicatie van het  
Nederl. Economisch Instituut

**Prijs f 3.15** (Prijs voor donateurs  
en leden v. h. N.E.I. f 2.25)

*Verkrijgbaar in den boekhandel*  
Uitgave:

De Erven F. Bohn N.V., - Haarlem

Wie van de leden of abonné's  
heeft voor de redactie  
ter overname:

**No. 497 van 8 Juli 1925**

Redactie  
Economisch-Statistische Berichten

*Wat is de*

## **HOLLERITH** **Boekhoud- en Statistiek-DIENST**

Deze dienst vormt een afdeling van ons bedrijf,  
die over een uitgebreide, moderne WATSON  
Machine Installatie (HOLLERITH Systeem) beschikt,  
alsmede over een staf van deskundig bedienend  
personeel, om **alle administratieve werk-  
zaamheden en statistieken**, tegen een rede-  
lijk tarief, feilloos en snel volgens het HOLLERITH  
Systeem uit te voeren.

Vraagt nadere inlichtingen aan de:

**WATSON BEDRIJFSMACHINE MAATSCHAPPIJ N.V.**  
HOOFDVERTEGENWOORDIGING VOOR NEDERLAND DER  
INTERNATIONAL BUSINESS MACHINES CORPORATION te  
NEW-YORK.

Frederiksplein 34, Amsterdam C - Telef. 33656-31856

## **R. Mees & Zoonen**

Ao. 1720

BANKIERS EN ASSURANTIE-MAKELAARS

**ROTTERDAM**  
AMSTERDAM (Ass.)  
's-GRAVENHAGE  
DELFT - SCHIEDAM  
VLAARDINGEN



BEHANDELING VAN ALLE  
**BANKZAKEN**

BEZORGING VAN ALLE  
**ASSURANTIËN**



# NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V.

68 KANTOREN IN NEDERLAND

## EFFECTEN

AAN- EN VERKOOP — ADMINISTRATIE

## CREDIETEN

AAN HANDEL EN INDUSTRIE

Dr. J. R. A. Buning:

## De beleggingen der bijzondere spaarbanken in Nederland

Publicatie No. 32  
van het Nederlandsch Economisch Instituut

**Prijs f 3.65\***

(voor donateurs en leden van het N.E.I. f 2.75)

Verkrijgbaar in den boekhandel

UITGAVE: DE ERVEN F. BOHN N.V., HAARLEM

## De Naamlooze Vennootschap

**Maandblad voor den Ondernemingsvorm en het  
Bedrijfswezen in Nederland en Nederlandsch-Indië**  
Inhoud November-aflevering 1942 — No. 8. Jrg. 21

Ordering van den arbeid . . Mr. W. C. L. van der Grinten

De beteekenis van Art. 41b Wetboek van

Koophandel (vervolg) . . . Mr. J. M. I. A. Simons

Praeadviezen over het winstbegrip

C. L. G. van Deutekom, Cand. Not.

Loonpolitiek I. . . . . Mr. A. J. Haakman

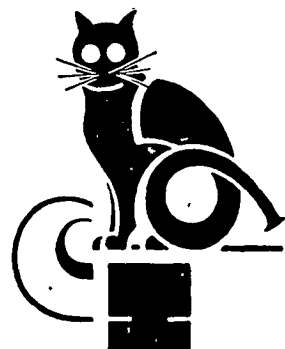
Bescherming van modellen . Mr. P. M. Veldkamp

Vragenrubriek — Boekbeoordeling.

Dit nummer is uitsluitend verkrijgbaar bij abonnement.

Abonnementsprijs **f 10,50** per jaar.

Uitgave: H. v. d. Marck's Uitgevers Maatschappij N.V. ROERMOND  
POSTREKENING 61631. — OOK VERKRIJGBAAR IN DEN BOEKHANDEL.



DE POST HEEFT GEEN  
KATTENOOGEN

**MAAR  
UW BRIEF IS  
U LIEF**

**MAAK**  
NUMMER BEL EN BUS  
 ZICHTBAAR

**PTT**

## De Scheepsbouw- nijverheid in Nederland

door

Ir. J. W. BONEBAKKER

PRIJS f 1.55\* Publicatie no. 16 van het  
Nederlandsch Econom. Instituut

Donateurs en leden **f 1.10**

Verkrijgbaar in den boekhandel

Uitgave van

DE ERVEN F. BOHN - HAARLEM

## TINRESTRICTIE EN TINPRIJS

door M. J. Schut

31ste Publicatie van het Neder-  
landsch Economisch Instituut.

**Prijs f 1.55\***

(Prijs voor donateurs en leden  
van het N.E.I. . . . . f.1.10)

Verkrijgbaar i. d. boekhandel

UITGAVE:

De Erven F. Bohn N.V., Haarlem

# Economisch-Statistische Berichten

ALGEMEEN WEEKBLAD VOOR HANDEL, NIJVERHEID, FINANCIËN EN VERKEER  
UITGAVE VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

27<sup>E</sup> JAARGANG

WOENSDAG 2 DECEMBER 1942

No. 1402

**HOOFDREDACTEUR:**

M. F. J. Cool (Rotterdam).

**PLAATSERVANGEND HOOFDREDACTEUR:**

H. W. Lambers (Rotterdam).

Redactie en administratie: Pieter de Hoochweg 122, R'dam-W.

Aangeteekende stukken: Bijkantoor Ruigeplaatweg.

Telefoon Nr. 35000. Postrekening 8408.

Abonnementsprijs voor het weekblad, waarin tijdelijk is opgenomen het Economisch-Statistisch Maandbericht, franco p. p. in Nederland f 20,85\* per jaar. Buitenland en koloniën f 23,— per jaar. Abonnementen kunnen met elk nummer ingaan en slechts worden beëindigd per ultimo van elk kalenderjaar. Losse nummers 50 cent. Donateurs en leden van het Nederlandsch Economisch Instituut ontvangen het weekblad gratis en genieten een reductie op de verdere publicaties. Adreswijzigingen op tē geven aan de administratie.

Advertenties voorpagina f 0,28 per mm. Andere pagina's f 0,22 per mm. Plaatsing bij abonnement volgens tarief.

**INHOUD:**

Blz.

Het merk in oorlogstijd door Mr. J. W. van der Zanden	538
Ontwikkeling van de ambachts- en fabrieksnijverheid in Nederland door H. J. Scheffer	542
Huwelijksfrequentie naar economisch-geografische gebieden door Jhr. Mr. J. Schuurbeque Boeye	546
Overheidsmaatregelen op economisch gebied	548
Ontvangen boeken, brochures en statistieken	548
Statistieken.	
Bankdisconto's — Wisselkoersen — Stand van 's Rijks kas — Bankstaten	549

**'GELD- EN KAPITAALMARKT.**

Op de geldmarkt bleef de nadering van de stortingsdatum van de nieuwe leening nog steeds het beeld beheerschen. De discontomarkt bleef dientengevolge gespannen en callgeld wás in overeenstemming met deze situatie ruim aangeboden. Op den laatsten kasstaat van 's Rijks Schatkist kwam een bedrag aan opgenomen daggeldleeningen, voor van rond f 150 miljoen. Gezien den geringen omvang van het in November vervallende schatkistpapier is het genoemde bedrag, hoewel geringer dan het vorige jaar bij de uitgifte van de 3½ pCt. leening 1941, nog vrij hoog te noemen. Het schijnt, dat verschillende-groote inschrijvers een deel van hun liquide middelen, die voor de storting bestemd zijn, tot 1 December als daggeldleening bij de Schatkist hebben uitgezet.

De weekstaat van De Nederlandsche Bank is opgemaakt per 30 November en weerspiegelt dus nog niet geheel de omvangrijke verschuivingen, waartoe de storting op de leening aanleiding geeft.

De obligatiemarkt was over het algemeen genomen iets luier. De nieuwe leening, die het verleden week tot een fractie boven de 99 had gebracht, en sindsdien al een lichte reactie vertoonde, is wat verder ingezakt, hoewel het vrij omvangrijke aanbod uitnemend door de markt werd geabsorbeerd. Het slot stelde zich op 98<sup>21</sup>/<sub>32</sub>, nadat ook reeds 98<sup>7</sup>/<sub>16</sub> was genoteerd. De 3½ pCt. leening 1941, waarin de omzetten veel geringer waren, bleef deze week vrij dicht in de buurt van de nieuwe leening met over het algemeen een marge van ongeveer 1/8 pCt. daarboven (overeenkomstig het looptijdsverschil), hoewel af en toe de nieuwe leening een fractie hooger noteerde. Ook de overigestaatsleeningen waren luier. De 3—3½ pCt. leening 1938, die het verleden week tot 97 had gebracht, reageerde tot beneden de 96 en sloot op 95<sup>7</sup>/<sub>8</sub>. Hetzelfde gold voor de 3 pCt. leening 1937. Uitgesproken vast was de stemming voor de 4 pCt. leening 1941, waarnaar goede vraag bestond, nu men blijkbaar voor de naaste toekomst geen conversie voor deze leening verwacht. De koers steeg tot 101<sup>1</sup>/<sub>16</sub>. Opvallend was ook de vrij vaste stemming voor de Indische leeningen, die daarmee een tendens vertoonden, die in duidelijke tegenstelling stond tot die der overige obligatiën. Gemeenteleeningen waren in sympathie met de staatsfondsenmarkt wat luier. De 3½ pCt. leening Amsterdam sloot op 98<sup>1</sup>/<sub>8</sub>, de Rotterdammers op 98<sup>1</sup>/<sub>8</sub>.

De aandelenmarkt toonde, voorzoover de notering vrij was, een zeer vaste houding met voor verschillende fondsen omvangrijke koerssprongen. Tegen het einde van de week trad een lichte reactie in. Op Vrijdag waren het voornamelijk Philips en Leverbros, die een daling vertoonden, terwijl de overige industriële fondsen zich nog vrij goed hielden, zij het wat meer terughoudend. Zaterdag zakten verschillende hoognoteerende industrieelen als Zout, Gist e.d. verder in, terwijl echter de beide hoofdfondsen Leverbros en Philips de reactie van den vorigen dag geheel inhaalden. In de overzeesche fondsen komt slechts sporadisch notering voor, en dan nog alleen in de incurante, waarden of in die fondsen, welke buiten de koersstop vallen, zooals bijv. Internatio en de bankaandelen. Aandelen H.V.A., die het verleden week nóg veelvuldig tot notering konden brengen, vielen deze week uit door overmaat aan vraag.

## HET MERK IN OORLOGSTIJD.

In deze beschouwing zullen eenige opmerkingen worden gemaakt over het merk in oorlogstijd, onder meer over merken voor vervangingsmiddelen en over het verval van het recht op een ongebruikt merk. Ter inleiding volgt eerst een korte beschouwing over de beteekenis van het merk en de inschrijving in het merkenregister.

### *Definitie en beteekenis van het merk.*

Het Nederlandsche merkenrecht is neergelegd in de Merkenwet, Staatsblad 1893, nr 146, (sedertdien herhaaldelijk gewijzigd) en in het Unieverdrag van Parijs en de Schikking van Madrid betreffende de internationale inschrijving van fabrieks- en handelsmerken, waarvan Nederland de Haagsche teksten heeft goedgekeurd bij de wet van 15 Maart 1928, Staatsblad nr 64 (de Nederlandsche vertaling is bekend gemaakt in Staatsblad 1928, nr 196).

Een fabrikant of handelaar gebruikt een fabrieks- of handelsmerk, teneinde de waren, die hij vervaardigd heeft of verhandelt, te onderscheiden van die van anderen. Een merk is dus een teeken van herkomst uit een bepaalde onderneming.

Het koopende publiek weet meestal niet, uit welke onderneming een bepaald merkartikel afkomstig is: wie kent den fabrikant van 4711-eau de Cologne, Rexonazeep en Baronie-chocolade, of van Avalon-sigaretten en Hestia-theesurrogaat? Het is echter niet van belang, of de afnemer weet, wie de fabrikant van een bepaald merkartikel is; het komt er slechts op aan, dat de afnemer het artikel, dat hij eenmaal heeft leeren waardeeren, kan bestellen en herkennen aan het merk, dat de herkomst uit hetzelfde bedrijf aangeeft<sup>1)</sup>.

Het merk is als teeken van herkomst uit een bepaalde onderneming tot op zekere hoogte een waarborg voor gelijkblijvende kwaliteit; het is naast herkomstteeken een symbool geworden voor de eigenschappen der individuele waar. Met zijn merk garandeert de ondernemer het koopende publiek, dat zijn merkwaar de gebruikelijke standaardhoedanigheid bezit<sup>2)</sup>. Daarvoor aanvaardt hij de volledige verantwoordelijkheid, op straffe van verlies van zijn „goodwill”. Want iemand, die eenmaal een merkartikel heeft gekocht, dat hem is tegengevallen, kan in het vervolg aan het merk zien, welk artikel hij moet mijden. De fabrikanten van minderwaardige producten weten dit, en brengen hun waren liever zonder merk in den handel. Dit heeft weer tot gevolg, dat zelfs onbekende merkartikelen meer gewild zijn en een hooger prijs kunnen opbrengen dan ongemerkte waren; het feit, dat een ondernemer voor de hoedanigheid van een gemerkt artikel wil instaan, boezemt den afnemer vertrouwen in, ook al heeft hij met het nieuwe merkartikel nog geen ervaring opgedaan.

Het eigenbelang van den ondernemer brengt dus mede, dat hij de kwaliteit van zijn merkartikel tenminste handhaaft, hetgeen hij blijkens de ervaring dan ook vrijwel altijd doet. Nu de huidige omstandigheden (grondstoffenschaarschte, overheidsmaatregelen) dit onmogelijk maken, gebruiken vele ondernemers hun bekende merken (Sunlight-zeep, Turmac-sigaretten, Karel I-sigaren) niet meer, doch brengen zij hun minder goede waren onder een nieuw merk in den handel.

De afnemer heeft intusschen tegenover den ondernemer geen afdwingbaar recht op gelijkblijvende kwaliteit, en

de ondernemer is rechtskundig beschouwd niet verplicht de kwaliteit van zijn waren te handhaven. Evenwel, door zijn waren van zijn merk te voorzien, geeft de ondernemer te kennen, dat hij voor haar hoedanigheid wil instaan. Vandaar ook, dat alleen de ondernemer-houder van het merk zijn waren mag „merken”. Niemand mag dat merk op diens waren zetten, indien de ondernemer een product ongemerkt in den handel brengt, bijvoorbeeld omdat het uitschot is of tenminste minder goed dan zijn merkartikelen.

### *De inschrijving van het merk.*

Artikel 3 lid 1 der Merkenwet kent het uitsluitende recht op een merk toe aan den eersten gebruiker in het Koninkrijk, onafhankelijk van de inschrijving in het merkenregister. De meeste merken staan echter ingeschreven, daar de inschrijving een aantal voordeelen biedt. Vooreerst geldt de inzender van een merk, dat ingeschreven wordt, behoudens tegenbewijs als eerste gebruiker en daarmee als rechthebbende op het merk. De wet verbindt aan de inzending, die tot inschrijving van het merk leidt, een wederlegbaar vermoeden van eerste gebruik, en ziet daarin volgens het Haagsche Hof dus in de eerste plaats een teeken van gebruik<sup>3)</sup>. De inzender gebruikt dus zijn merk, en verwerft bovendien het voordeel van het bewijsvermoeden. Verder geldt het voorkomen in een der beide registers (inschrijving als toestand) als wederlegbaar vermoeden van voortdurend gebruik. Ook mag de merkenhouder een ingeschreven merk met de aanduiding „wettig gedeponeed” gebruiken.

Wie zijn merk laat inschrijven, voorkomt voorts, dat hij een ondeugdelijk of een ongeoorloofd merk kiest, omdat het (Rijks-)Merkenbureau deze weigert. Ondeugdelijk als merk is een voorstelling (woord of afbeelding), die geen onderscheidende kracht heeft, zooals een soortnaam (haarglanspoeder) of een aanduiding van de hoedanigheid der waar (perfect). Ongeoorloofd is bijvoorbeeld een voorstelling, die misleidend is omtrent de hoedanigheid van de waar (de afbeelding van een koe voor margarine) of in strijd is met de wet (de afbeelding van het Rijkswapen).

Verder voorkomt de inzender door een inschrijving, dat het Merkenbureau later op naam van een ander voor soortgelijke waren merken inschrijft, die met zijn merk in hoofdzaak overeenstemmen, d.w.z. daarop verwarrend veel gelijken. Dit bespaart den inzender processen tegen inbreukmakers. Indien een merk niet ingeschreven kan worden, zal de belanghebbende namelijk liever een ander merk kiezen dan het op een proces te laten aankomen. Omgekeerd vermijdt de inzender door een inschrijving, dat hij in botsing komt met het recht van een of meer ingeschreven merkenhouders, waarop ongeveer vijftig procent kans bestaat. Indien hij een merk (of een handelsnaam<sup>4)</sup>) in gebruik neemt zonder te laten nagaan of het ingeschreven kan worden, heeft hij schuld bij inbreuk, die hij mogelijk op eens anders recht maakt.

In deze tijden van schaarschte is het dubbel geraden, geen merk te kiezen zonder vooraf te laten onderzoeken, of men niet in conflict komt met ander rechten. Reeds ettelijke malen moest een fabrikant duizenden guldens voor verpakking afschrijven, die waardeloos bleek, omdat zij bedrukt was met een merk, dat inbreuk maakte op het ingeschreven merk van een ander. Een nieuw verpakkingsmateriaal is tegenwoordig niet zoo gemakkelijk te krijgen.

<sup>1)</sup> Spiegelenberg noemt het merk daarom, als het ware een identiteitsbewijs in zijn beschouwing over „Het merkartikel in oorlogstijd”, „E.-S. B.” 1941, blz. 566.

<sup>2)</sup> Vergelijk mijn bijdrage over „Een recht van voorgebruik voor het merkenrecht?”, „Rechtsgelerd Magazijn Themis” 1942, blz. 76—88, in het bijzonder blz. 82—83, met opgave van Nederlandsche en buitenlandse literatuur en rechtspraak, waaronder Spiegelenberg, t.a.p., en De Meer in „E.-S. B.” 1941, blz. 628 e.v.

<sup>3)</sup> Hof 's-Gravenhage, 25 III 1929, „Weekblad van het Recht” nr 11989 (afbeelding vrouw met likeurglas); zie voorts „Bijblad bij De Industriële Eigendom” (B.I.E.) 1941, blz. 13—15, en 1942, blz. 146—147.

<sup>4)</sup> Vergelijk mijn bijdrage over „De keuze van een handelsnaam”, „Weekblad voor Privaatrecht, Notaris-ambt en Registratie” (W.P.N.R.) nr 3736, 1941, blz. 317—318.

*Inschrijving van het merk soms vereischt.*

Deze betekenissen der inschrijving heeft verscheidene overheidslichamen ertoe gebracht, de vergunning tot het vervaardigen van bepaalde producten afhankelijk te stellen van den eisch, dat zij onder een ingeschreven merk in den handel worden gebracht. Het is ook niet wenschelijk, dat van Rijkswegen vergunning verleend wordt voor de fabricage van een product, hetwelk wordt verhandeld onder een merk, dat inbreuk maakt op eens anders merk, vooral wanneer de vergunning op de verpakking wordt vermeld. Voorts zou het koopende publiek een artikel, waarvoor vergunning is verleend, doch dat onder een niet-ingeschreven merk wordt verhandeld, kunnen verwarren met een artikel, dat onder een overeenstemmend ingeschreven merk in het verkeer wordt gebracht. In de derde plaats vergemakkelijkt de inschrijving van het merk de opsporing van overtredingen — bijvoorbeeld door het verhandelen van artikelen, die niet voldoen aan de gestelde eischen —, daar uit het enkele ingeschreven merk reeds onmiddellijk blijkt, wie de fabrikant is, ook al vermeldt hij zijn naam en adres niet. De kosten bedragen f 30,— per inschrijving voor twintig jaren, en behoeven dus geen bezwaar te zijn. Bovendien wordt daarvan f 15,— terugbetaald, indien de houder binnen vijf jaren doorhaling der inschrijving verzoekt.

De voordeelen van de inschrijving van een merk hebben den Minister van Waterstaat doen besluiten, een rijwielachterlicht met reflector alleen goed te keuren, indien er op is aangebracht een in Nederland ingeschreven fabrieks- of handelsmerk (Besluit van 11 Augustus 1937, Staatscourant nr 155, § 2 onder a). Volgens artikel 3 onder b der Zuivelbeschikking 1941 (Aanmaak en gebruik Boterdistributiezegel, Besluit van den Secretaris-Generaal van het Departement van Landbouw en Visscherij, Staatscourant nr 67) moet het wikkelpapier voorzien zijn van een ten name van den aanvrager gedeponeerde fabrieks- of handelsmerk. De Rijksinspecteur voor de bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen keurt een elektrische gloeilamp met beperkte lichtuitstraling voor binnenverlichting slechts goed, indien daarop een in Nederland ingeschreven fabrieks- of handelsmerk is aangegeven (Voorschriften (uitgave December 1940) § 4 onder a onder 1). De Hoofdinspecteur van het Brandweerwezen keurt een handbrandbluschapparaat alleen goed, indien het onder een ingeschreven merk wordt verhandeld.

Kunstmatig gedroogde warmoezerijgewassen en jams of stroop mogen in het algemeen slechts verhandeld worden onder een merk, dat in het merkenregister staat ingeschreven. Een „handelaar” mag kunstmatig gedroogde warmoezerijgewassen namelijk alleen afleveren en voorhanden of in voorraad hebben in een verpakking, die is voorzien van den naam of het gedeponeerde handelsmerk van den fabrikant (artikelen 8 en 9 van het Groentenconservenbesluit, in verband met artikel 7 der Groentenconservenbeschikking, Staatscourant 1942, nr 213). Het zou aanbeveling verdienen, hetzelfde te bepalen voor warmoezerijgewassen, die anders dan door kunstmatig drogen bewerkt of verwerkt zijn; volgens de artikelen 6 en 7 der beschikking in verband met artikel 4 van het besluit behoeven thans op hun verpakking slechts de codeletters van den bewerker of verwerker te staan. Jams of stroop in gesloten verpakking mag een „handelaar” slechts afleveren en voorhanden of in voorraad hebben in een verpakking, die is voorzien van den naam of het gedeponeerde handelsmerk en/of de codeletter van den fabrikant (artikel 7 van het Fruitconservenbesluit, in verband met artikel 2 der Fruitconservenbeschikking, Staatscourant 1942, nr 213).

Ook vervangingsmiddelen voor consumptiedoeleinden, zooals soepblokjes, verzoetingsmiddelen, bakkerijgrondstoffen en puddingpoeders, zullen alleen onder een ingeschreven merk verhandeld mogen worden. In de toekomst zal men deze producten namelijk slechts mogen

fabriceeren met een vergunning van het Hoofdbedrijf-schap voor Akkerbouwproducten te 's-Gravenhage (vergelijk het Vervangingsmiddelenbesluit VVO 1942, Staatscourant nr 163) en het ligt in de bedoeling aan de vergunning onder meer de voorwaarde te verbinden, dat een fabrieks- of handelsmerk, waaronder het vervangingsmiddel in het verkeer wordt gebracht, voor de betreffende waren in Nederland ten name van den fabrikant of handelaar staat ingeschreven. De belanghebbende bewijst, dat zijn merk in het merkenregister voorkomt, door een recent afschrift van de inschrijving over te leggen.

Teneinde misleiding en verwarring bij het koopende publiek en ontoelaatbare mededinging tusschen haar leden te verhinderen, kunnen in de toekomst de hoofdgroepen wellicht van haar regelende bevoegdheid gebruik maken om voor te schrijven, dat sommige categorieën van haar leden slechts ingeschreven merken mogen gebruiken voor de waren, waarvoor zij staan ingeschreven.

*Merken voor surrogaten.*

Krachtens artikel 14 leden 1 en 2 der Warenwet, Staatsblad 1935, nr 793, kan een algemeene maatregel van bestuur aanduidingen vaststellen, welke men in den handel voor bepaalde waren niet of uitsluitend mag of moet bezigen op de waren zelf, of de verpakking of op de plaatsen, waar men ze ten verkoop uitstalt. „Hoofddoel van deze bepaling is te bevorderen, dat een artikel den naam draagt, dien het werkelijk toekomt, en dat niet door ondoorzichtige benaming verwarring ontstaat, die kan leiden tot nadeel voor den koper en tot oneerlijke mededinging. Door een regeling op dit stuk wordt tevens bereikt, dat een artikel onder zoodanige benaming ten verkoop wordt aangeboden, dat uit den naam zelven valt af te leiden, of men met het oorspronkelijke, het echte product te doen heeft dan wel met den namaak ervan. Namaaksels worden op deze wijze niet geweerd, maar zij kunnen niet schuil gaan achter eene benaming, die daar niet bij past.” (Memorie van Antwoord bij het ontwerp-Warenwet 1919). De Warenwet beoogt dus te voorkomen, dat een surrogaat zoo wordt aangeduid, dat het publiek het voor het echte product zal houden.

Volgens artikel 1 van het Vleeschextractenbesluit, Staatsblad 1924, nr 428, bijvoorbeeld mag men uitsluitend en moet men bepaalde waren aanduiden met den naam vleeschextract, bouillonblokje, enz. Volgens artikel 6 mogen waren, die in eigenschappen of uiterlijk voorkomen gelijken op een dier genoemde waren, en die ten doel zouden kunnen hebben deze te vervangen, niet worden aangeduid met een der woorden „vleeschextract” of „bouillon” of door een samengesteld woord, waarvan een dezer woorden deel uitmaakt. Deze waren mogen slechts met toestemming van den Secretaris-Generaal en onder door hem te stellen voorwaarden worden aangeduid met namen, waaruit de aard en de samenstelling niet of niet voldoende blijken. In de practijk ontduikt men deze bepaling wel, door het surrogaat wel soepblokje of jusblokje te noemen, doch te verhandelen onder een merk, dat het echte product suggereert, bijvoorbeeld de afbeelding van een koe. Het Merkenbureau weigert dergelijke voorstellingen als merk voor het vervangingsmiddel in te schrijven, doch een afdoende bestrijding van dit euvel lijkt slechts mogelijk, indien men voorschrijft, dat een vervangingsmiddel slechts onder een ingeschreven merk in den handel gebracht mag worden, zooals thans in de bedoeling ligt (zie boven).

Volgens artikel 5 van het Koffie- en Theebesluit, Staatsblad 1925, nr 13, gewijzigd bij Besluit van 24 Oct. 1940, Staatscourant nr 212, moet op alle verpakkingen van koffie- en theesurrogaten onder meer die aanduiding ononderbroken voorkomen. Eveneens verboden zijn hier de woorden koffie, mocca, thee of samenstellingen, of geringe wijzigingen dezer woorden, en andere aanduidingen en opschriften, welke omtrent de samenstelling

der waar een onjuisten of misleidenden indruk kunnen wekken. Zoo heeft het Merkenbureau geweigerd de afbeelding van een geisha, van een pagode en van de woorden „Net thee” in chineseesche letterteekens als merk voor theesurrogaat in te schrijven.

Volgens artikel 2 van het Honingbesluit, Staatsblad 1925, nr 352, moet men elke waar, die geen honing is, doch daarop in uiterlijk en eigenschappen gelijk, aanduiden met den naam kunsthoning. Volgens artikel 5 mogen op of in de verpakking van kunsthoning geen aanduidingen, noch in woord, noch in beeld, voorkomen, welke betrekking hebben op de bijenteelt, op bijen of daarop gelijkende insecten, op bijenwoningen, bijenraat of imkersbenodigdheden. Deze bepalingen zijn in de huidige omstandigheden ook bij de beoordeeling van merken voor kunsthoning van belang.

Het Merkenbureau weigert trouwens in het algemeen woorden en afbeeldingen, die een onjuisten (zoogenaamd misleidenden) indruk van een waar geven, ook al bestaat er voor die waren geen algemeene maatregel van bestuur krachtens artikel 14 van de Warenwet.

#### *Merkenbesluit 1942.*

Tegenwoordig zijn en worden er vele merken ingeschreven voor surrogaten en voor artikelen, die slechts voor de huidige omstandigheden van belang zijn. Daarom zullen zij na verloop van tijd waarschijnlijk niet meer worden gebruikt en zoogenaamde doode merken of leege inschrijvingen worden, die het nationale merkenregister belasten en het administratieve vooronderzoek bemoeilijken. Het Merkenbesluit 1942, Staatscourant nr 30 bepaalt daarom, dat de belanghebbende f 15,—, f 10,— of f 5,— terugontvangt van het inschrijfgeld, indien hij doorhaling van zijn inschrijving verzoekt binnen vijf, tien of vijftien jaren. (Het inschrijfgeld bedraagt f 30,— en een inschrijving blijft, behoudens vernieuwing, gedurende twintig jaren van kracht). Hiermede beoogt het Merkenbesluit 1942 den belanghebbenden een financieelen prikkel te geven om hun merken te laten doorhalen, zoodra zij deze niet meer gebruiken. Daardoor zullen minder ingeschreven merken, waarbij de houders geen belang meer hebben, aan de inschrijving van nieuwe in den weg staan, hetgeen de keuze van nieuwe merken vergemakkelijkt en het administratieve vooronderzoek vereenvoudigt.

#### *Vervalt het recht op een ongebruikt merk? <sup>5)</sup>*

Tengevolge van de buitengewone omstandigheden zijn er artikelen, die de merkenhouder (bijvoorbeeld door een productieverbod, door gebrek aan grondstoffen, of het ontbreken van aanvoer zooals bij bananen en sardines) sinds 1940 niet meer in den handel heeft kunnen brengen.

Daar sindsdien reeds twee jaren zijn verstreken, lijkt de handhaving van het recht op het merk thans dringend in verband met artikel 3 lid 1 der Merkenwet. Volgens deze bepaling komt het uitsluitende recht op een merk wel toe aan den eersten gebruiker in het Koninkrijk, ter onderscheiding van zijn waren van die van andere (ondernemers), doch niet langer dan drie jaren na het laatste gebruik. Hieronder wil ik betoogen, dat het recht op een merk in de huidige omstandigheden niet reeds na drie jaren vervalt, en dat de merkenhouder maatregelen kan nemen, teneinde het recht op zijn merk te handhaven, ook al kan hij tijdelijk geen waren meer onder het merk in het verkeer brengen.

#### *Artikel 5 lid 7 van het Unieverdrag van Parijs.*

Men zou uit het slot van artikel 3 lid 1 der Merkenwet kunnen opmaken, dat het recht op een merk vervalt, indien de houder zijn merk in drie jaren niet gebruikt, maar de latere Haagsche tekst van het Unieverdrag van Parijs (Staatsblad 1928, nr 196) bepaalt in artikel 5 lid 7:

<sup>5)</sup> Zie ook mijn beschouwing in „B.I.E.” 1942, blz. 113—116, met verwijzingen naar Nederlandsche en buitenlandsche literatuur en rechtspraak.

„Indien het gebruik van het ingeschreven merk in een land verplicht is, zal de inschrijving slechts kunnen worden vernietigd na verloop van een billijken termijn, en indien de belanghebbende zijn stilzitten niet rechtvaardigt.”

Uit de redactie blijkt, dat de Unielanden zich niet slechts verplichten hun nationale recht in dezen zin te wijzigen, doch dat deze bepaling rechtstreeks voor de onderdanen der Unielanden geldt. De opvatting, dat in dit geval een bekrachtigd verdrag de burgers direct bindt, wordt tegenwoordig in Nederland algemeen aanvaard. Zij ligt trouwens ten grondslag aan het Unieverdrag zelf: volgens artikel 2 lid 1, zin 1 kan de vreemdeling namelijk rechtstreeks bevoegdheden aan het Unieverdrag ontleenen, ook al geeft de nationale wet die niet.

Kan in Nederland ook de Nederlander of de Nederlandsche onderdaan zich rechtstreeks op het Unieverdrag beroepen? De Amerikaan Stephan P. Ladas, die uitvoeriger en grondiger dan wie ook heeft geschreven over de internationale bescherming van den industrieelen eigendom, ontkent het, omdat een land den vreemdeling een grootere bescherming mag geven dan zijn eigen onderdanen, en omdat het verdrag slechts internationale betrekkingen regelt. De Hooge Raad neemt echter aan, dat ook de Nederlander zich in Nederland op een verdrag beroepen kan. Tegen Ladas' argumenten en vóór de stelling, dat in Nederland ook de Nederlander zich op het Unieverdrag kan beroepen, kan men aanvoeren, dat het niet aankomt op den theoretischen omvang van de bevoegdheid van een willekeurigen wetgever, doch slechts op de mate, waarin zij wordt uitgeoefend in Nederland. En die practijk leert, dat het onaannemelijk is, dat de Nederlandsche wetgever den Nederlander zou willen achterstellen bij den vreemdeling. Voorts leidt alleen deze opvatting tot een bevredigende uitkomst; de andere, volgens welke in Nederland de vreemdeling meer rechten heeft dan een Nederlander, is onbevredigend. In Nederland zal dus ook de Nederlandsche ondernemer zich kunnen beroepen op artikel 5 lid 7 van het Unieverdrag: ook zijn merk kan slechts nietigverklaard worden, indien hij zijn stilzitten niet rechtvaardigt. Genoemde bepaling gewaagt slechts van nietigverklaring van de inschrijving, doch onder meer uit haar geschiedenis en haar strekking volgt, dat zij betrekking heeft op de nietigverklaring van het recht op het merk zelf.

*De Nederlandsche merkenhouder, die zijn waren sinds 1940 niet meer onder zijn merk in den handel heeft kunnen brengen, zal dus in een procedure zijn stilzitten mogen rechtvaardigen, waarin hij met een beroep op de buitengewone omstandigheden licht zal slagen.*

Men heeft den belanghebbenden wel geadviseerd bij gebrek aan waren, waarop zij hun merken kunnen blijven gebruiken, onder het merk van tijd tot tijd het surrogaat in den handel te brengen. Natuurproduct en vervangingsmiddel behooren namelijk in het algemeen tot dezelfde soort van waren in den zin der Merkenwet, zoodat gebruik van het merk op het surrogaat het recht geeft (en onderhoudt) op het merk ook voor het natuurproduct.

Ik geloof echter niet, dat men in redelijkheid van den merkenhouder kan vergen, dat hij de „goodwill”, die in zijn merk is belichaamd, in de waagschaal stelt door het voor een surrogaat te gaan gebruiken <sup>6)</sup>. In den vorigen oorlog heeft men daarmede, met name in Duitschland, slechte ervaringen opgedaan. Zelfs wanneer een fabrikant ook in het merk zelf duidelijk tot uitdrukking bracht, dat hij thans een surrogaat moest verkoopen, bijvoorbeeld door de aanduiding „Kriegs-Persil”, bleek het merk aan het einde van den oorlog een aanmerkelijk deel van zijn „goodwill” te hebben ingeboet <sup>6)</sup>. Ook de merkenhouder, die zijn merk wel voor het surrogaat kan gebruiken, doch niet wil gebruiken, zal dus zijn stilzitten mogen rechtvaardigen.

<sup>6)</sup> Vergelijk Splegelenberg, „E.-S.B.” 1941, blz. 567.

*Adverteeren.*

Wellicht kan de ondernemer het recht op zijn merk echter handhaven door het te blijven gebruiken, ook al kan hij geen waren meer onder het merk in den handel brengen. Elke drie jaren moet het recht op het merk als het ware opnieuw worden verworven, moet de merkenhouder zijn merk op de rechtscheppende wijze gebruiken. Rechtscheppend is verkoop van een waar onder het merk, en in het algemeen gebruik van het merk op de waar. Ook zonder waren kan men echter volgens den schrijver het merk rechtscheppend gebruiken, namelijk door adverteeren. In het algemeen adverteert de merkenhouder teneinde zijn waren te verkoopen, doch hier komt slechts zoogenaamde herinnerings- of „goodwill“-reclame in aanmerking, reclame, waarmede men bij de afnemers de herinnering aan het merk artikel levendig houdt. Daarbij kan men het publiek tevens voorlichten over het doelmatigste gebruik van het merk artikel. Het verdient aanbeveling een bewijsstuk van de advertentie te bewaren, bijvoorbeeld een exemplaar van de courant of het tijdschrift, waarin zij is verschenen.

Indien de ondernemer nog wel waren heeft, doch tijdelijk geen afnemers kan vinden, kan hij er voor de handhaving van zijn recht op het merk mede volstaan een monster van de gemerkte waar aan een mogelijke afnemer te zenden. Hoewel dit meestal goedkooper zal zijn dan adverteeren, dient de ondernemer wel te beseffen, dat hij zijn merk slechts door regelmatig adverteeren in de herinnering van het koopende publiek levendig kan houden. „Handhaving“ van het merk door monsterzending aan een of meer tusschenhandelaren is in feite slechts in beperkte mate mogelijk.

Eén enkele advertentie in drie jaren vormt intusschen reeds rechtscheppend gebruik. Indien één handeling nog geen recht scheidt, zou men trouwens voor de moeilijke vraag staan, of daartoe dan twee of drie of misschien tien gebruiksdaden vereischt zijn. Eén enkele handeling is toereikend, zooals bijvoorbeeld volgens den Hoogen Raad zending van een gemerkt monster, d.i. te koop aanbieden van gemerkte waar (zelfs al volgt levering van ongemerkte waar).

Bij een fabrieksmerk is het voor den fabrikant ook doelmatig, en waarschijnlijk goedkooper, met de detaillisten, die zijn product plachten te verkoopen, overeen te komen, dat zij reclamemateriaal met zijn merk in hun winkel en bij voorkeur in hun uitstallast laten hangen of aan hun pui laten staan, zooals men wel bij sigarenwinkels ziet. De grossier kan op dezelfde wijze de herinnering aan zijn merk levendig houden. En de winkelier kan ook voor zijn eigen handelsmerk in zijn winkel reclame blijven maken. Ten behoeve van het bewijs kan de merkenhouder bijvoorbeeld elk jaar een foto van de étalage(s) laten maken, en de vermelding van den datum op de achterzijde door eenige getuigen laten onderteekenen.

Economisch kan de merkenhouder op deze wijze verhinderen, dat het vaak groote kapitaal, dat hij in een goed en bekend merk heeft belegd, verloren gaat. En indien „goodwill“-reclame juridisch geen gebruik van het merk zou vormen, of niet mogelijk is door geldgebrek of papierschaarschte, kan de merkenhouder zich zeker op de bovengenoemde bepaling van het Unieverdrag beroepen.

*Laten inschrijven.*

Indien de merkenhouder geen waren meer onder zijn merk in het verkeer kan brengen, kan hij het naar mijn meening<sup>7)</sup> voorts gebruiken door het te laten inschrijven in het merkenregister, daar inzending van een merk ter inschrijving een wijze van rechtscheppend gebruik van het merk vormt. Inschrijving kan men rechtstreeks verzoeken aan het Bureau voor den Industrieelen Eigen-

dom, Afdeling Merkenbureau, Willem Witsenplein 6, 's-Gravenhage. Deze wijze van gebruik komt intusschen alleen in aanmerking voor de enkele merken, die men tot dusver niet heeft laten inschrijven, en voor merken, welke inschrijving binnenkort vernieuwd moet worden. De andere ingeschreven merken kunnen niet worden vernieuwd, omdat het Merkenbureau een ingeschreven merk niet kan vernieuwen, voordat de wettelijke termijn, gedurende welke de inschrijving van kracht blijft (twintig jaren), nagenoeg is verlopen. Intusschen zijn ook de ingeschreven merken niet onbeschermd. Het vóórkomen in het merkenregister (m.a.w. de inschrijving als toestand) geeft een vermoeden van voortdurend en voortgezet gebruik, en het leveren van tegenbewijs, van het bewijs dus, dat een houder zijn merk, ondanks de inschrijving, niet gebruikt heeft, is vrij lastig en vaak ondoenlijk.

Op grond van het Besluit steunverleening stilgelegde bedrijven, Staatsblad 1941, nr 613, heeft het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart Richtlijnen voor de algemeene steun- en heffingsregelingen gepubliceerd, volgens welke men steun kan krijgen voor met name genoemde kosten voor de instandhouding van zijn stilgelegde bedrijf<sup>8)</sup>. Als zoodanige kosten worden beschouwd:

„d. kosten tot het behoud van noodzakelijke patenten (lees: octrooien) .....

.....  
„k. overige voor de instandhouding van het bedrijf noodzakelijke uitgaven.”

De Voorzitter van den Octrooiraad, tevens Directeur van het Bureau voor den Industrieelen Eigendom, heeft den betrokken Secretaris-Generaal verzocht onder „overige kosten”, overeenkomstig het bepaalde onder d, ook te rekenen kosten voor het nationaal laten inschrijven van bij uitzondering nog niet gedeponeerde merken (f 30,— voor twintig jaren bescherming per merk), en kosten voor het laten vernieuwen van nationale en internationale inschrijvingen van merken (onderscheidenlijk f 30,— voor twintig, en f 50,— voor tien jaren bescherming per merk).

*Slotsom.*

De merkenhouder, die zijn waren sinds 1940 niet meer in den handel heeft kunnen brengen, en zijn merk dus niet meer op zijn waren heeft kunnen gebruiken, behoeft geen groote vrees te koesteren, dat zijn recht op het merk binnenkort zal vervallen. Hij kan zich beroepen op artikel 5 lid 7 van het Unieverdrag van Parijs (Haagsche tekst), volgens hetwelk zijn recht op het merk niet vervalt, indien hij zijn niet-gebruik van het merk rechtvaardigt. Voorts kan hij zijn merk wellicht gebruiken door er herinneringsreclame voor te maken. Indien zijn merk bij uitzondering niet is ingeschreven, kan hij het mijns inziens bovendien gebruiken door het alsnog te laten inschrijven. Wanneer het merk wel is ingeschreven, heeft de houder een vermoeden van voortdurend gebruik. Verder kan hij naar mijn meening zijn ingeschreven merk gebruiken door het te laten vernieuwen, indien de twintigjarige termijn binnenkort verloopt.

Wanneer een merkenhouder desondanks in een bepaald geval nog moeilijkheden zou ondervinden met de handhaving van het recht op zijn merk, kan hij zich wenden tot den Voorzitter van den Octrooiraad. Deze is namelijk gemachtigd de noodige beslissingen te nemen in alle gevallen, waarin een behoorlijke functioneering van het recht van den industrieelen eigendom door de buitengewone omstandigheden verhinderd wordt (artikel 5 van het Besluit van den Opperbevelhebber van Land- en Zee-macht van 23 Mei 1940, Staatscourant nr 101).

Mr J. W. VAN DER ZANDEN.

<sup>8)</sup> Vergelijk de „Economische Voorlichting“ 1942, nr 34, blz. 1036—1037. Zie ook A. Kraal: „Enkele aspecten van de steunverleening aan stilgelegde bedrijven”, in „E.-S.B.” van 19 Aug. 1942, pag. 368 e. v.

<sup>7)</sup> Zie literatuur genoemd in noot 3.



## ONTWIKKELING VAN DE AMBACHTS- EN FABRIEKSNIJVERHEID IN NEDERLAND.

### Inleiding.

Het vergelijken van het aantal in de nijverheid werkzame personen met het aantal personen, welke hun bestaan vinden in de landbouw, de handel en het verkeer, is een van de gebruikelijke methoden om de betekenis aan te tonen van de nijverheid voor het economisch leven van Nederland. Dat deze wijze van onderzoek voor het verkrijgen van een eerste indruk zeer verhelderend kan zijn, toont het volgende staatje <sup>1)</sup>:

Procentueel aandeel in het totaal aantal personen, dat een beroep uitoefent.

Omschrijving	Bedrijfsindeling				Beroepsindeling				
	1899	1909	1920	1930	1889	1899	1909	1920	1930
Nijverheid .....	33,8	35,2	37,8	38,8	32,1	33,6	34,1	35,6	35,4
Landbouw .....	29,6	27,3	22,9	20,1	31,8	29,7	27,3	23,0	20,2
Handel en verkeer .....	16,8	18,4	19,6	21,8	16,1	16,3	18,2	18,2	21,3
Overige .....	19,8	19,1	19,8	19,3	20,0	20,3	20,4	23,3	23,0

Hieruit is dus af te leiden, dat de nijverheid reeds in 1889 de belangrijkste bron van werkgelegenheid was en nadien nog in belangrijkheid toenam. Veel meer leert dit staatje, en in het algemeen de genoemde methode van onderzoek, wat betreft de nijverheid, ons echter niet.

De beroepstellingen geven wel aan, in welke nijverheids-takten de werkgelegenheid steeg en in welke mate. Onbeantwoord blijven echter b.v. de vragen: 'blijft de werkgelegenheid zich in een bepaalde van klein- en middelbedrijf uit in het kleinbedrijf, in het middenbedrijf of het grootbedrijf; of was het alleen het grootbedrijf, dat in belangrijkheid toenam ten opzichte van klein- en middenbedrijf? Talrijke vragen zijn in deze geest te stellen; zij kunnen echter tot één, meer algemene, worden teruggebracht: gezien de toenemende betekenis van de nijverheid voor de werkgelegenheid, zoals deze uit de gegevens der beroepstellingen blijkt, hoe ontwikkelde zich de zgn. ambachtsnijverheid en de zgn. fabrieksnijverheid of industrie, die, tezamen met het middenbedrijf in de Nijverheid, het begrip nijverheid uitmaken?

De betekenis van een nauwkeurig onderzoek naar de ontwikkeling van de ambachtsnijverheid en de fabrieksnijverheid (industrie) kunnen wij het beste aantonen door uit „De industrie in Nederland” („E.-S.B.” van 22 Januari 1941), het volgende aan te halen:

„De ambachtsnijverheid werkte en werkt nog voor een groot deel op bestelling, voortkomende uit den consumentenkring in de meer of minder onmiddellijke omgeving. Zij ondergaat den invloed van goede en slechte tijden, die zich in den aard en de kwantiteit der bestellingen uit. Iedere volkshuishouding bezit een dergelijke zogenaamde „verzorgende” nijverheid, die vaak zelfs zoodanig met den landbouw is verbonden, dat de daarin werkzame personen voor een groot deel evengoed tot den landbouw als tot de industrie <sup>2)</sup> kunnen worden gerekend.

De fabrieksnijverheid produceert voor de markt. Zij moet dit, gezien haar drang naar productie in het groot, niet het streven naar vermindering van de kosten per eenheid voortspruit, wel doen. Voortbrenging voor de markt — bij den geringen omvang van de binnenlandsche markt komt de Nederlandsche industrie al heel gauw met het buitenland in aanraking — maakt de industrie in sterkere mate afhankelijk van internationale conjunctuurbewegingen. Tegelijkertijd gaat van de fabrieksnijverheid een sterkere invloed uit op de binnenlandsche koopkracht, waardoor de industrie, in tegenstelling tot de ambachtsnijverheid, mede conjunctuurbepalend wordt.”

<sup>1)</sup> Ontleend aan „Uitkomsten der Beroepstelling 1930”, Deel VIII, blz. 9.

<sup>2)</sup> Wij geven hier de voorkeur aan de term nijverheid.

### Doelstelling.

Hoe heeft zich de ambachtsnijverheid en de fabrieksnijverheid in Nederland ontwikkeld en hoe is de verhouding tussen deze vormen van nijverheid op het ogenblik? Zie daar twee vragen, welke van essentieel belang zijn.

Gaan wij de talrijke statistieken, die in de loop der jaren verschenen zijn, na, dan blijkt, dat het niet mogelijk is direct een antwoord op de gestelde vragen te geven. Slechts de Bedrijfsteelling 1930 zou het mogelijk maken zich, na een korte beschouwing, een indruk te verschaffen van de samenstelling van het begrip nijverheid in 1930.

Vóór 1930 ontbreken echter de bedrijfstellingen. Andere statistische gegevens zijn wel beschikbaar, deze zijn echter zonder nadere bewerking niet geschikt om de gestelde vragen te beantwoorden.

De bewerking nu van dit statistische materiaal, vereist om zich een beeld te kunnen verschaffen van de ontwikkeling der ambachts- en fabrieksnijverheid, is ter hand genomen door het Nederlandsch Economisch Instituut. In de volgende beschouwing zullen enkele van de voornaamste resultaten worden gepubliceerd, welke dit onderzoek heeft opgeleverd.

### criterium.

Alvorens echter nader te beschrijven, hoe bij dit onderzoek te werk werd gegaan, is het nodig uiteen te zetten, wat werd verstaan onder ambachtsnijverheid en fabrieksnijverheid of industrie <sup>3)</sup>.

Uit de practijk weet een ieder, wat men met deze woorden bedoelt: niemand zal een timmermanswerkplaats, een loodgieterswerkplaats of een klompenmakerij tot de fabrieksnijverheid rekenen; evenmin een scheepswerf tot de ambachtsnijverheid.

Waar ligt echter de grens tussen deze begrippen? Een smederij, waarin bijv. 5 personen werk vinden, was o.i. zeer wel tot de ambachtsnijverheid te rekenen; echter als deze smederij uitgroeide tot een bedrijf van 25 of 50 arbeiders, en als deze smederij langzamerhand overging in een machinefabriekje, zoals zo dikwijls geschiedde in de vorige eeuw?

Men ziet, willen wij de begrippen ambachtsnijverheid en fabrieksnijverheid scherp omlijnen, dan is een bepaald criterium nodig. O.i. moeten voor een dergelijk criterium o.m. de volgende maatstaven in aanmerking worden genomen: aantal personen werkzaam in het bedrijf (kortweg arbeiders genoemd), gebruik van kracht- en arbeidswerktuigen, bedrag van het geïnvesteerde kapitaal, afzetgebied, waarde van de productie <sup>4)</sup>.

Het construeren van een dergelijk samengesteld criterium bleek echter tot de onbereikbare dingen te behoren. Ten eerste, omdat de gegevens daarvoor in de meeste gevallen ontbraken; ten tweede, omdat het werken met zulk een veelzijdig criterium ondoenlijk zou zijn. Wij moesten daarom volstaan met een enkelvoudig criterium, waarvoor wij hebben gekozen het aantal arbeiders per bedrijf.

Aansluitende bij een veel gebruikte verdeling; namen wij aan, dat bedrijven met 1—9 arbeiders tot het kleinbedrijf dienen te worden gerekend, bedrijven met 10—50 arbeiders tot het middenbedrijf en bedrijven met meer dan 50 arbeiders tot het grootbedrijf <sup>5)</sup>. Voor ons onderzoek mochten wij verder zonder bezwaar veronderstellen, dat het begrip kleinbedrijf in de nijverheid samenvalt met het door ons genoemde begrip ambachtsnijverheid; het begrip grootbedrijf met fabrieksnijverheid of industrie. Het middenbedrijf noemden wij middenbedrijf.

<sup>3)</sup> Men zie ook Dr. A. L. S. P. Stallaert: „De organisatie van het Nederlandsche ambacht”, in „E.-S.B.” van 11 November 1942.

<sup>4)</sup> Men vergelijke Dr. I. J. Brugmans: „De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw”, 2e druk, blz. 3, 20 e.v.

<sup>5)</sup> Om de kapitaalintensiteit van enkele nijverheidsstakken tot uitdrukking te brengen, werd soms aangenomen, dat het kleinbedrijf omvatte de bedrijven met 1—4 arbeiders, het middenbedrijf bedrijven met 4—50 arbeiders en het grootbedrijf bedrijven met meer dan 50 arbeiders.



nijverheid; het kan als de overgangsvorm van de ambachtsnijverheid naar de fabrieksnijverheid worden beschouwd.

*Werkwijze.*

Wij hebben getracht een beeld te verkrijgen van de stand der ambachts- en fabrieksnijverheid in Nederland op vier tijdstippen, en wel in 1859, 1889, 1909 en 1930. Wij gingen daarbij uit van de beroepstellingen, die in genoemde jaren zijn gehouden. Deze beroepstellingen geven nl. aan, hoeveel personen in totaal in een bepaalde nijverheidstak hun beroep hadden. Onze taak was nu, na te gaan, hoeveel van dit totaal aantal personen werkzaam was in het kleinbedrijf (ambachtsnijverheid), middenbedrijf en grootbedrijf (fabrieksnijverheid of industrie) <sup>6)</sup>.

Behalve de genoemde beroepstellingen van 1859, 1889, 1909 en 1930 raadpleegden wij de volgende bronnen en literatuur: „Staat van de Nederlandsche Fabrieken volgens de verslagen der gemeenten, die aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken worden gevonden”, 1859; „Statistische Jaarboek”, inzonderheid van 1859; „Statistiek van de Fabrieks- en Ambachtsnijverheid in Nederland”, 1874; „Enquête betreffende werking en uitbreiding der wet van 19 September 1874 (Staatsblad no. 130) en naar de toestand van fabrieken en werkplaatsen”, 1887; „Nijverheidsstatistiek Struve en Bekaar”, 1887—1889 <sup>7)</sup>; „Fabrieken en Werkplaatsen vallende onder de Veiligheidswet” 1912; „Ongevallenstatistiek”, 1909; „Beschrijving van Handel en Nijverheid in Nederland”, samengesteld o. l. v. J. C. A. Everwijn, 1912; en „Bedrijfstelling”, 1930.

Over het algemeen <sup>8)</sup> gingen wij als volgt te werk: de beroepstellingen toonden, hoeveel personen in totaal in een bepaalde bedrijfstak werkzaam waren; de andere hierboven genoemde bronnen, hoeveel van dit totaal aantal werkzaam was in resp. het middenbedrijf en het grootbedrijf. Het totaalcijfer, ontleend aan de beroepstellingen, verminderd met het aantal personen werkzaam in het midden- en grootbedrijf leverde het aantal personen op, werkzaam in het kleinbedrijf.

*Resultaat van het onderzoek.*

Het bleek mogelijk voor de jaren 1889, 1909 en 1930 van de verschillende takken van nijverheid een onderverdeling in klein-, midden- en grootbedrijf te maken. Deze verdeling werd gemaakt voor alle bedrijfsklassen (I t. e. m. XVII) en de meeste <sup>9)</sup> bedrijfsgroepen (onderverdeling der bedrijfsklassen).

<sup>6)</sup> Zie noot 16.

<sup>7)</sup> Hoewel het bestaan van de Nijverheidsstatistiek Struve en Bekaar niet onbekend was (men vergelijkte bijv. „Verslagen van de Inspecteurs van den Arbeid”, 1890, blz. 366 e.v.; „Die gewerbliche Nacharbeit der Frauen”, 1903, door S. Bauer e.a., blz. 293; „Nijverheidsregistratuur in Nederland”, 1931, door Th. C. Geudeker, blz. 28 e.v.; „Gedenkbok ter herinnering aan het vijftigjarig bestaan der Arbeidsinspectie”, 1940, blz. 12 e.v.; „Vrouwenarbeid in Landbouw en Industrie in Nederland in de tweede helft der 19e eeuw”, 1940, door W. N. Schilstra, blz. 105), kon slechts met grote moeite, en o.a. met hulp van de Bibliotheek van de Centrale Dienst der Arbeidsinspectie in Den Haag, het grondmateriaal van de Nijverheidsstatistiek worden opgespoord. Wij troffen 5 delen der Nijverheidsstatistiek, nl. Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel en Gelderland in de bibliotheek van genoemde dienst aan; 3 delen; nl. Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht, bleken in het bezit te zijn van ir. A. E. Struve (zoon van één der enquêteurs) te Voorburg; het deel Noord-Brabant werd aangetroffen bij de Arbeidsinspectie te Breda. Het mocht ons niet gelukken het deel Zeeland op te sporen. (De provincie Limburg werd niet door Struve en Bekaar geënquêteerd).

<sup>8)</sup> Wij kunnen hier niet uitvoerig ingaan op tal van problemen en vragen, welke zich voordeden bij het onderzoek en bij de berekening. Het ligt in de bedoeling te zijner tijd deze studie in uitvoeriger vorm te publiceren.

<sup>9)</sup> Soms moesten enkele bedrijfsgroepen bij elkaar worden getrokken, bijv. de ijzer- en metaalgieterijen, met de scheepswerven en de machinefabrieken. De reden hiervan is, dat de betreffende nijverheidstakken in 1889 (en ook nog wel in 1909) weinig of niet gespecialiseerd voorkwamen. Daarnaast eiste de onvolledigheid van de beschikbare gegevens soms samenrekking van de bedrijfsgroepen. In 1930 was de nijverheid meer gespecialiseerd. Om deze reden, en ook omdat voor 1930 de gegevens veel vollediger waren dan voor 1889 en 1909, konden vaak bedrijfsgroepen voor dat jaar gespecificeerd vermeld worden.

Totaalstaat. Ontwikkeling van klein-, midden- en grootbedrijf in de Nederlandse nijverheid. (1889, 1909, 1930). (Absolute getallen: aantal arbeiders).

No.	Omschrijving Bedrijfsklassen	1889												1909												1930											
		Totaal			Kleinbedrijf			Middenbedrijf			Grootbedrijf			Totaal			Kleinbedrijf			Middenbedrijf			Grootbedrijf														
		Abs.	Rel.	Rel.	Abs.	Rel.	Rel.	Abs.	Rel.	Rel.	Abs.	Rel.	Rel.	Abs.	Rel.	Rel.	Abs.	Rel.	Rel.	Abs.	Rel.	Rel.	Abs.	Rel.	Rel.												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26												
I	Aardewerk, kalk, glas en stenen	17.617	4.662	26,5	4.954	28,1	8.001	45,4	30.953	5.702	18,4	6.542	21,1	18.709	60,5	40.084	2.638	6,6	9.061	22,6	28.385	70,8	2.636	38,1 <sup>1)</sup>	15.358	49,8											
II	Diamant en andere edelstenen	10.406	3.903	37,5	5,5	5,2	5.958	57,3	10.183	2.214	21,7	1.370	13,5	6.599	64,8	6.919	2.636	38,1 <sup>1)</sup>	1.647	23,3 <sup>1)</sup>	2.636	38,1 <sup>1)</sup>	2.636	38,1 <sup>1)</sup>	15.358	49,8											
III	Grafische nijverheid en fotografie	9.199	3.222	35,0	3.541	38,5	2.436	26,5	20.443	4.431	21,7	7.422	36,3	8.590	42,0	30.867	6.942	22,5	8.567	27,7	15.358	49,8	2.636	38,1 <sup>1)</sup>	15.358	49,8											
IV	Bouwnijverheid en aanverwante bedrijven	120.238	117.077	97,4	1.662	1,4	1.499	1,2	164.107	112.065	68,3	31.093	18,9	21.039	12,8	257.466	139.180	54,1	61.191	23,8	57.095	22,1	15.162	5,4	15.162	5,4											
V	Chemische nijverheid	36.613	2.247	6,1	948	2,6	2.418	6,6	114.054	3.467	3,0	2.409	2,1	5.178	4,5	57.978	4.955	8,5	6.439	11,1	15.162	5,4	15.162	5,4	15.162	5,4											
VI	Hout, kurk en stro	36.644	30.193	82,4	4.202	11,5	2.247	6,1	46.878	29.424	62,8	10.081	21,5	7.373	15,7	135.049	84.344	62,4	17.191	12,7	15.162	5,4	15.162	5,4	15.162	5,4											
VII	Kleding en reiniging	76.988	73.149	95,0	2.687	3,5	1.132	1,5	140.380	97.550	69,5	7.278	5,2	5.352	3,8	135.049	84.344	62,4	23.650	17,5	27.155	20,1	27.155	20,1	27.155	20,1											
VIII	Kunsnijverheid	37.457	36.370	97,1	1.596	4,3	1.21	0,3	37.290	30.575	82,1	101	0,3	3.894	10,5	42.766	24.150	56,5	5.343	12,5	13.273	31,0	13.273	31,0	13.273	31,0											
IX	Leder, wasdoek en rubber	14.189	8.148	57,4	2.369	16,7	3.672	25,9	23.635	9.299	39,3	2.961	12,6	11.375	48,1	50.520	2.872	5,7	4.718	9,3	42.930	85,0	42.930	85,0	42.930	85,0											
X	Steenkolen, turf, zout, enz.	75.301	52.628	69,8	5.209	6,9	17.564	23,3	119.702	49.872	41,6	16.017	13,4	53.813	45,0	237.672	60.058	25,3	45.165	19,0	132.449	55,7	132.449	55,7	132.449	55,7											
XI	Metaalnijverheid, scheeps- en vliegtuig- en wagenbouw	6.193	3.234	52,2	1.202	19,4	1.757	28,4	40.430	3.252	8,0	2.143	5,3	5.035	12,4	21.226	2.169	10,2	3.340	15,8	15.717	74,0	15.717	74,0	15.717	74,0											
XII	Papier	45.050	16.862	37,4	6.689	14,8	21.499	47,7	60.436	11.107	18,4	5.173	8,5	44.156	73,1	88.208	2.360	2,7	4.604	5,2	81.244	92,1	81.244	92,1	81.244	92,1											
XIII	Textielnijverheid	2.281	345	15,1	5,3	23,8	1.393	61,4	19.180	1.430	7,5	5.121	26,7	13.629	71,1	215.286	1.097	0,5	5.521	23,7	16.668	7,6	16.668	7,6	16.668	7,6											
XIV	Gas, electriciteit en water	87.517	61.728	70,5	11.435	13,1	14.354	16,4	136.803	78.843	57,6	23.281	17,0	34.679	25,4	215.286	101.314	46,9	39.093	18,1	75.427	35,0	75.427	35,0	75.427	35,0											
XV	Voedings- en genotmiddelen	545.653	414.436	76,0	47.411	8,6	84.106	15,4	802.469	438.969	54,7	423.813	15,0	239.687	29,9	1.234.984	459.793	37,2	236.072	19,1	539.119	43,7	539.119	43,7	539.119	43,7											

<sup>1)</sup> Bij beschouwing van deze percentages moet men bedenken, dat deze beïnvloed zijn door werkloosheid. Volgens „Beroepstelling 1930” gaven 6.919 personen op hun beroep te hebben in de diamantnijverheid. Volgens „Bedrijfstelling 1930” werkten echter in de diamantnijverheid 1.750 personen. Dit grote verschil moet worden toegeschreven aan de grote werkloosheid in deze bedrijfstak (volgens het „C.B.S.” in December 1930 6.626 werklozen), welke zich vooral in het grootbedrijf deed gevoelen. Men vergelijkte noot 16.

Voor 1859 bleek het echter niet uitvoerbaar de zo .gevenste verdeling in klein-, midden- en grootbedrijf aan te brengen. De oorzaak hiervan is te zoeken bij de grote leemten en onnauwkeurigheden, die de genoemde publicaties van 1859 vertoonden <sup>10)</sup>.

Wel kon worden vastgesteld, in welke bedrijfsgroepen in 1859 het grootbedrijf in enigszins belangrijke mate voorkwam.

Ook kon door schatting het percentage ambachtsnijverheid van 1859 worden bepaald. Wij geven echter dit percentage met voorbehoud weer. Volgens onze berekening dan zou de ambachtsnijverheid in-1859  $\pm 80$  pCt. van de nijverheid hebben uitgemaakt.

Daar het niet mogelijk is de berekende en opgestelde tabellen hier in extenso weer te geven <sup>11)</sup>, moeten wij in dit artikel volstaan met hier en daar een greep te doen en ter illustratie enkele cijfers te vermelden.

Van de bedrijfsgroepen waar de ambachtsnijverheid in 1930, relatief gezien, nog zeer belangrijk was, noemen wij: kappersbedrijven (in 1930 98,3 pCt. ambachtsnijverheid); schoenmakerijen (97,2 pCt.); horlogemakerijen (91,1 pCt.); klompenmakerijen (90,8 pCt.); fotografische ateliers (90,3 pCt.); slachterijen enz. (85,6 pCt.); apothekersbedrijven (79,2 pCt.); rieten- en biezenmattenmakerijen (78,5 pCt.); brood-, koek-, beskuit- e.d. bakkerijen (70,0 pCt.).

Merkwaardig was de opkomst en de groei van de ambachtsnijverheid bij de bedrijfsgroep automobiel-, motorrijwiel- en rijwielabrieken en dito herstelplaatsen, zoals uit het volgende staatje blijkt:

	1889		1909		1930	
	abs.	rel. <sup>1)</sup>	abs.	rel.	abs.	rel.
Kleinbedrijf . . . .	—	—	1.743	40,8	12.206	71,6
Middenbedrijf . . .	34 <sup>2)</sup>	100,0	1.000	23,4	2.608	15,3
Grootbedrijf . . . .	—	—	1.530	35,8	2.233	13,1

<sup>1)</sup> D.w.z., ook voor de overige tabellen, in procenten.

<sup>2)</sup> Twee bedrijven resp. met 14 en 20 arbeiders. Het bedrijf met 14 arbeiders (in Gelderland) maakte fietsen, elektrische toestellen enz.; het andere bedrijf (in Overijssel) fabriceerde alleen fietsen.

De oorzaak van dit verschijnsel moet in de opkomst van talrijke kleine (meest rijwiel-) reparatie-inrichtingen worden gezocht.

Tot een enigszins eigenaardige conclusie kwamen wij t.a.v. de chemische nijverheid. Volgens deze berekeningen had deze bedrijfsklasse in 1889 40,0 pCt. kleinbedrijf. Toen wij de verschillende bedrijfsgroepen der chemische nijverheid nagingen, bleken de apothekersbedrijven hier een zeer grote invloed uit te oefenen. De ontwikkeling van klein-, midden- en grootbedrijf van de gehele klasse chemische nijverheid (waaronder dus de apothekersbedrijven) bleek als volgt te zijn:

	1889		1909		1930	
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
Kleinbedrijf . . . .	2.247	40,0	3.467	31,4	4.355	16,8
Middenbedrijf . . .	948	16,9	2.409	21,8	6.439	24,8
Grootbedrijf . . . .	2.418	43,1	5.178	46,8	15.162	58,4

Rekenen wij de apothekersbedrijven niet tot de chemische nijverheid, dan krijgen wij echter het volgende beeld:

	1889		1909		1930	
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
Kleinbedrijf . . . .	592	15,0	900	11,2	949	4,4
Middenbedrijf . . .	948	23,9	2.006	25,0	5.682	26,2
Grootbedrijf . . . .	2.418	61,1	5.178	63,8	15.024	69,4

<sup>10)</sup> Zie: „Algemeene Statistiek van Nederland”, 1873, blz. 58; „Inleiding tot het tweede deel der Volkstelling 1859”, blz. XXIV; Dr. I. J. Brugmans: „De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw”, 1929, blz. 28 noot 5. Men vergelijk ook Ridders uitspraak: „Een scherpe grenslijn tusschen ambachts- en fabrieksnijverheid viel in die dagen (50-er jaren der vorige eeuw) niet te trekken”. Dr. J. Ridder: „Een conjuncturanalyse van Nederland 1848—1860”, blz. 146.

<sup>11)</sup> Zie noot 8.

Hieruit blijkt dus, dat de eigenlijke chemische nijverheid (dus zonder de apothekersbedrijven) reeds in 1889 een hoog percentage grootbedrijf had (61,1 pCt.). Aan de andere kant zien wij, dat het kleinbedrijf van veel minder betekenis was dan de cijfers aanvankelijk deden vermoeden (15,0 pCt.).

T.a.v. de papiernijverheid deed zich een dergelijk geval voor. Hier waren het de boekbinderijen, die het percentage grootbedrijf drukten.

De bedrijfsklasse papier vertoonde de volgende ontwikkeling:

	1889		1909		1930	
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
Kleinbedrijf . . . .	3.234	52,2	3.252	31,2	2.169	10,2
Middenbedrijf . . .	1.202	19,4	2.143	20,5	3.340	15,8
Grootbedrijf . . . .	1.757	28,4	5.035	48,3	15.717	74,0

De ontwikkeling van de papiernijverheid, zonder daarbij de boekbinderijen te rekenen, was als volgt:

	1889		1909		1930	
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
Kleinbedrijf . . . .	896	25,0	1.031	14,5	382	2,4
Middenbedrijf . . .	1.002	27,8	1.453	20,5	1.963	12,5
Grootbedrijf . . . .	1.697	47,2	4.620	65,0	13.417	85,1

De ambachtsnijverheid bleek in 1930 inzonderheid in de volgende bedrijfklassen vertegenwoordigd te zijn: VII. Kleding en reiniging; IX. Leder, wasdoek en rubber; IV. Bouwnijverheid en aanverwante bedrijven; XVII. Voedings- en genotmiddelen; VI. Hout, kurk en stro. Een en ander blijkt uit de totaalstaat op de voorgaande bladzijde

De ambachtsnijverheid blijkt zich dus volgens deze totaalstaat als volgt te hebben ontwikkeld:

1859	1889	1909	1930
80,0 pCt.	76,0 pCt.	54,7 pCt.	37,2 pCt.

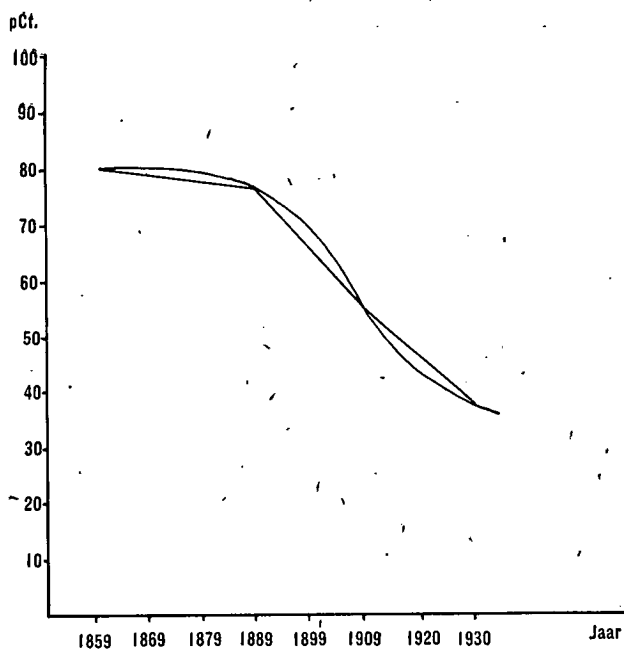
Gezien deze percentages, mogen wij concluderen, dat de nijverheid in Nederland in de 19e eeuw voor het overgrote deel bestond uit ambachtsnijverheid, en dat de betekenis, die de ambachtsnijverheid voor het economisch leven van Nederland had, in de loop van de tweede helft van de 19e eeuw zeer weinig en geleidelijk is gedaald. Het einde van de 19e eeuw en het begin van de 20e eeuw kenmerkten zich echter door een sterkere afnemng van de betekenis der ambachtsnijverheid, hetgeen gepaard ging met de opkomst en het uitgroeien van fabrieksnijverheid (industrie) en middenbedrijf-nijverheid. Hoewel deze tendensen in de periode 1909—1930 aanhielden, was de relatieve achteruitgang van de plaats der ambachtsnijverheid in de (totale) nijverheid minder sterk dan in de voorafgaande perioden. Men vergelijkte grafiek I (blz. 545).

Bezie men de hierboven weergegeven totaalstaat, dan krijgt men de indruk, dat de fabrieksnijverheid tot ver in de 19e eeuw van betrekkelijk weinig betekenis was. Immers slechts 15,4 pCt. van het totaal aantal personen werkzaam in de nijverheid, vond een bestaan in de fabrieksnijverheid. Men moet echter zeer oppassen met het trekken van deze conclusie. Het cijfer 15,4 is nl. een gemiddelde en omvat, naast bedrijfsklassen, waar de fabrieksnijverheid in 1889 nog onbetekenend was, ook bedrijfsklassen, waar men reeds in 1889 van een belangrijke en ontwikkelde fabrieksnijverheid kon spreken.

Zoals we reeds opmerkten, konden wij uit het beschikbare statistisch materiaal afleiden, in welke bedrijfsgroepen ca. <sup>12)</sup> 1859 in enigszins belangrijke mate het grootbedrijf voorkwam. Het waren: katoen- en linnen-spinnerijen en -weverijen; ijzer-, koper- en metaalgieterijen;

<sup>12)</sup> De „Staat van de Nederlandsche Fabrieken”, 1859 verschaftte nl. gegevens over 1857.

Grafiek I: Ontwikkeling Ambachtsnijverheid.



fabrieken van stoom- en andere werktuigen, stoomboten enz.); scheepstimmerwerven; steen- en pannebakkerijen; aardewerk- en porceleinfabrieken; suikerraffinaderijen en steenkolenmijnen. Verder bij: papierfabrieken; gasfabrieken, touwslagerijen; kaarsenfabrieken; steen- en plaatdrukkerijen; wapen- en munitiefabrieken. Tenslotte bij de volgende bedrijfsgroepen, welke echter van, minder betekenis geacht kunnen worden dan de hiervoor vermelde: glasblazerijen, lucifersfabrieken en lettergieterijen<sup>13)</sup>.

Vergelijking van deze opsomming van bedrijfsgroepen, waarin dus in 1859 het grootbedrijf in enigszins belangrijke mate voorkwam, met de gegevens berekend voor 1889 leerde ons, dat de algemene conclusie, nl., dat de fabrieksnijverheid in Nederland in de 19e eeuw van betrekkelijk geringe betekenis was, gecorrigeerd en aangevuld moet worden met de volgende:

Er blijkt wel degelijk van een fabrieksnijverheid in Nederland in de 19e eeuw te kunnen worden gesproken. Deze fabrieksnijverheid was echter voornamelijk geconcentreerd in enkele bepaalde onderdelen van de metaalnijverheid en van de textielnijverheid; verder in de steen-, aardewerk- en porceleinnijverheid, papiernijverheid en enkele andere takken van nijverheid. In de loop van de 19e eeuw was hierin weinig verandering te bespeuren: het blijven voornamelijk bepaalde onderdelen van de metaalnijverheid en van de textielnijverheid, waar de fabrieksnijverheid domineerde. Een uitzondering op deze algemene regel maakten de nijverheidstakken gebaseerd op de landbouw: de aardappelmeelfabrieken met aanverwante bedrijven, de beetwortelsuikerfabrieken en de strocartonfabrieken. De tweede helft van de 19e eeuw bracht nl. de opkomst van de landbouwnijverheid.

Kan men dus de periode 1859—1889, wat betreft de fabrieksnijverheid, een periode van kalme en betrekkelijk eenzijdige ontwikkeling noemen, het tijdvak 1889—1909 vormt hiermee een scherp contrast. Zeer sterk was de opkomst van nieuwe takken van fabrieksnijverheid, alsmede de uitgroei van reeds bestaande<sup>14)</sup>. Wij volstaan

<sup>13)</sup> Bij deze opsomming vermelden wij met opzet niet de sigarenmakerijen en de tapijtfabrieken. Deze nijverheidstakken werkten omstreeks 1859 (en later ook nog) overwegend met thuiswerkers. Dergelijke „grootondernemingen” zijn niet tot de fabrieksnijverheid te rekenen (I. J. Brugmans: „De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw”, blz. 43). Ook in de wol-, katoen- en linnennijverheid werkten veel zgn. thuiswerkers. Echter behalve huisindustrie, trof men in deze laatste bedrijfsgroepen ook een belangrijk gedeelte fabrieksnijverheid aan. Men vergelijke verder „De arbeidende klasse”, blz. 20 e.v.

hier met het constateren van deze tendens, en geven dus geen opsomming van bedrijfsgroepen, die ontstonden in dit tijdvak, evenmin als voor de periode 1909—1930, in welke periode zich de tendens van ontwikkeling van nieuwe industrietakken en uitgroei van bestaande zich versterkt deed gevoelen.

De fabrieksnijverheid blijkt zich in de loop van 40 jaar (1889—1930) het sterkst te hebben ontwikkeld bij de bedrijfsklassen: steenkool, zout, turf enz.; papier; metaalnijverheid; leer, wasdoek en rubber. Men vergelijke de totaalstaat.

Wij besteedden in het voorgaande weinig aandacht aan de ontwikkeling van het middenbedrijf in de nijverheid. De oorzaak van dit min of meer opzettelijk verwaarlozen van een gedeelte der nijverheid is te zoeken in het feit, dat het middenbedrijf in verhouding tot de ambachtsnijverheid en de fabrieksnijverheid vrij onbelangrijk kan worden genoemd. Bovendien is het middenbedrijf in de nijverheid als de overgangsvorm van de ambachtsnijverheid naar de fabrieksnijverheid te beschouwen.

Als typische voorbeelden van middenbedrijf-nijverheid noemen wij de wolwasserijen, de koperpletterijen en de loodwitfabrieken:

Aantal arbeiders, werkzaam in enige middenbedrijf-nijverheidstakken.

	1889		1909		1930	
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
Wolwasserijen	75	100,0	20	100,0	12	100,0
Koperpletterijen	34	100,0	38	100,0	74	100,0
Loodwitfabrieken	103	100,0	82	100,0	53	100,0

## Slobeschouwing.

Volgens deel VIII van „Beroepstelling 1930”, blz. 9, waren er in 1889 1.625.594 personen, in 1909 2.261.634 personen en in 1930 3.185.816 personen, die een beroep uitoefenden. Naar ons onderzoek leert, waren van deze personen het volgende aantal werkzaam in de nijverheid<sup>15)</sup>:

1889		1909		1930	
abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
545.653	33,6	802.469	35,5	1.234.984	38,8

Hiervan waren werkzaam in:

	Ambachtsnijverheid		Middenbedrijf-nijverheid		Fabrieksnijverheid	
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
1889	414.436	76,0	47.111	8,6	84.106	15,4
1909	438.969	54,7	123.813	15,4	239.687	29,9
1930	459.793	37,2	236.072	19,1	539.119	43,7

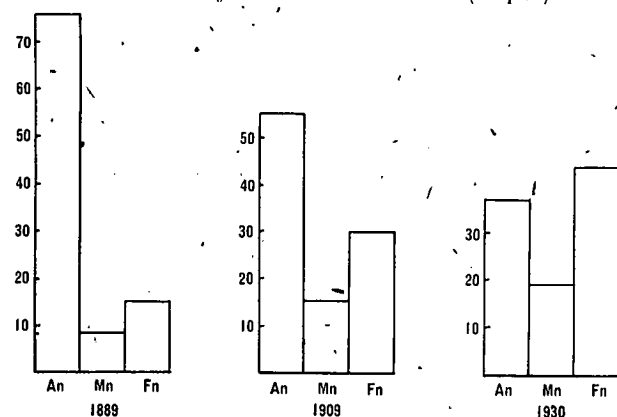
De ontwikkeling van de onderdelen der nijverheid, te weten de ambachtsnijverheid, de middenbedrijf-nijverheid en de fabrieksnijverheid, ten opzichte van elkaar, is duidelijk af te lezen uit grafiek II (blz. 546).

<sup>14)</sup> Ten overvloede wijzen wij erop, dat de scheiding in perioden, nl. 1859—1889, 1889—1909 en 1909—1930 een kunstmatige is. Men zij er zich van bewust, dat de hier geschetste ontwikkeling en uitgroei van de fabrieksnijverheid een proces van jaren was, en dat de door ons gebruikte perioden slechts ter vergemakkelijking van ons onderzoek dienden.

<sup>15)</sup> Men zal hebben bemerkt, dat degenen, die werkzaam waren in de nijverheid, gelijk gesteld werden aan degenen, die hun beroep hadden in de nijverheid. Deze onnauwkeurigheid was niet te voorkomen, daar de beroepstellingen aangeven hoeveel personen hun beroep hadden in de verschillende nijverheidstakken; de andere geraadpleegde bronnen daarentegen vermelden over het algemeen het aantal personen, dat inderdaad werkzaam was. Het eventuele verschil, veroorzaakt door werkloosheid, moest, bij gebrek aan exacte gegevens worden verwaarloosd. Men vgl. noot bij totaalstaat.

Door aangebrachte correcties (o.m. noodzakelijk om de Beroepstellingen 1859, 1889, 1909 en 1930 onderling vergelijkbaar te maken) verschillen deze cijfers enigszins van die voorkomend in het staatje op blz. 542.

Grafiek II: Ontwikkeling Ambachtsnijverheid, Middenbedrijf- en Fabrieksnijverheid in Nederland. (in pCt).



H. J. SCHEFFER.

### HUWELIJKSFREQUENTIE NAAR ECONOMISCH-GEOGRAFISCHE GEBIEDEN.

Wanneer men de huwelijksfrequentie in Nederland weergeeft naar de verschillende economisch-geografische gebieden, waarin ons land kan worden onderverdeeld, dan kan men voor de waardeering daarvan verschillende maatstaven aanleggen<sup>1)</sup>.

Allereerst kan men zich eenvoudig de vraag stellen, waar zijn de huwelijkscijfers hoog en waar komen de lage gemiddelden voor? Gaat men echter een verband leggen, dan kan men aansluiting zoeken aan de geboortecijfers in deze streken en verder aan het karakter van een bepaald gebied, naarmate het overwegend industrieel of agrarisch is ingesteld. Van veel belang zou verder in dit verband de vraag zijn naar de gegevens inzake den leeftijdsopbouw. De laatst bekende cijfers dienaangaande dateren echter uit 1930, zoodat deze niet meer recent zijn te noemen.

In de eerste plaats dan de vraag, waar de hoogste en waar de laagste waarden werden gevonden. Het algemeen huwelijkscijfer (aantal huwenden per 1.000 der gemiddelde bevolking) in Nederland bedraagt in de jaren 1930-'39 jaarlijks gemiddeld 15,0 p.m. Beschouwt men nu de streken, waar een nuptialiteit hooger dan 15,0 p.m. wordt geregistreerd, zonder meer als „hoog”, dan dienen alle cijfers, welke onder deze grens vallen, als „laag” te worden beschouwd. Om dit bezwaar te ondervangen, is een verdere differentiatie doorgevoerd en werd een driedelige indeeling aangenomen, waarbij de huwelijkscijfers, welke gemiddeld hooger dan 16,0 p.m. noteerden, als hooge gemiddelden werden aangemerkt. Een middengroep is gevormd uit de gemiddelden tusschen 14,0 en 16,0 p.m., terwijl onder de groep „laag” gebracht zijn alle cijfers, welke minder dan 14,0 p.m. bedragen.

Zoodoende komt men tot de volgende overzichten.

Aantal huwenden per 1.000 der gemiddelde bevolking.

#### A. Hooge huwelijksfrequentie.

	1930-'39	1939	1940
Zaanstreek	16,4	21,6	15,9
Amsterdam	17,8	24,0	19,6
Den Haag en omgeving	16,0	20,3	17,1
Rotterdam	18,0	23,9	19,3
Industriegebied van Merwede en Noord	16,4	19,2	14,9

Is hier dus sprake van hooge gemiddelden, de cijfers over het jaar 1939 zijn in al deze gevallen als „zeer hoog” te beschouwen. Niet alleen in deze gebieden maar ook elders was de trouwlust in dat jaar, zoodat reeds werd besproken, groot.

<sup>1)</sup> Voor een algemeene beschouwing over de huwelijkscijfers van Nederland zie men: Jhr. Mr. J. Schuurbeque Boeye: „De huwelijks-cijfers in Nederland” in „E.-S.B.” van 25 November 1942, blz. 526 e.v.

De gevallen van „hooge” huwelijksfrequentie over 1930-1939 zijn alle gebonden aan het Westen van ons land, waarbij de drie hier genoemde groote gemeenten, welke elk meer dan 100.000 inwoners tellen, een woord van beteekenis medespreken. Bepaalt men zich nog even tot de grootste gemeenten van ons land, welke elk meer dan 100.000 zielen tellen, dan zijn de gemiddelde huwelijks-cijfers het hoogst te Rotterdam en te Amsterdam. Als middengroep volgen dan Eindhoven, Utrecht en den Haag, terwijl tenslotte als derde groep met de laagste — relatief althans gesproken — huwelijkscijfers Tilburg, Haarlem en Groningen komen.

Vervolgens de tweede groep, welke een huwelijksfrequentie van 14,0 tot en met 16,0 p.m. vertoont. Ook hier is een en ander overzichtelijk gegroepeerd.

De gebieden, welke tot de middengroep behooren, zijn in alle provincies van ons land te vinden. Het trekt daarbij de aandacht, dat in het Zuiden van het land alleen het Oostelijk Industriegebied (Eindhoven en omgeving) en het Mijng gebied van Zuid-Limburg onder deze rubriek voorkomen. In deze beide streken, elk voor zich, werden ook de hoogste aantallen huwelijken gemiddeld per jaar in de provincie afgesloten.

Zeeland is hier als één geheel behandeld. Berekent men de huwelijksfrequentie van elk der verschillende deelen, waaruit dit gewest bestaat — deze vormen in zekere mate elk op zich zelf weer een afzonderlijk geheel —, dan ziet men het hoogste huwelijkscijfer in Noord-Beveland (15,6 p.m.) en Walcheren (15,2 p.m.), terwijl men de laagste gemiddelden zag op Zuid-Beveland (13,6 p.m.) en op Schouwen en Duiveland (13,8 p.m.). Hierbij moet echter wel rekening worden gehouden met de omstandigheid, dat het hooge cijfer van Noord-Beveland, tengevolge van de lage aantallen, waarover het berekend moest worden, eerder een toevallig karakter draagt dan dat van Walcheren.

#### B. Middelbare huwelijksfrequentie

	1930-'39	1939	1940
Groningsche Bouwstreek	15,0	15,7	13,9
„ Veenstreek	15,6	18,3	14,8
„ Weidestreek	15,8	17,0	14,3
Stad Groningen	15,7	18,8	16,0
Drentsche Veenstreek	15,0	15,8	15,0
Friesche Zandstreek	14,6	15,2	13,1
Friesche Weidestreek	14,2	16,4	14,3
Waddeneilanden	15,2	17,6	15,1
Zuiderzeegebied	15,1	17,9	14,0
Twenthe	14,7	18,1	13,9
Zandstreek Z.-W.-Overijssel	14,1	16,4	13,4
West-Geldersche Achterhoek	14,1	16,2	12,9
Veluwe	14,5	16,4	13,7
Noordel. Noord-Holland/West-Friesland	15,2	16,7	13,8
Duinstreek Noord-Holland	15,3	17,2	12,9
Westland	14,4	16,4	13,9
Haarlemmermeer e. o.	14,9	17,7	13,4
Vechtstreek Noord-Holland	15,2	19,2	15,6
Het Gooi	15,3	20,1	14,8
Oostelijk Utrecht	14,1	17,3	15,3
Stad Utrecht e. o.	14,9	20,4	15,2
Leiden en de Rijnstreek	14,7	18,2	14,4
Midden Zuid-Holland	14,3	18,1	14,5
Weidegebied Zuid-Holland	14,4	16,7	13,3
Nieuwe Waterweg	15,6	20,1	14,9
Zuidelijke Veluwe	15,2	18,2	15,1
Nijmegen	14,4	17,9	13,9
Zuid-Hollandsche Eilanden	14,9	17,5	12,8
Zeeland	14,3	15,3	12,5
Oostelijk Industriegebied N.-Brabant	15,3	17,1	14,4
Mijng gebied Limburg	14,2	17,6	15,2

Ook onder de groep met de laagste huwelijks-gemiddelden komen vogels van de meest diverse pluimage voor. Uitzonderd het Oostelijk Industriegebied, zijn hieronder alle verschillende streken van Noord-Brabant en verder geheel Noord-Limburg en Zuid-Limburg (behalve de Mijng streken) terug te vinden. (Zie nevenstaande tabel C).

Indeeling naar een bepaald criterium: agrarisch of industrieel gebied.

Legt men verband tusschen de huwelijkscijfers en het karakter van de streek, naarmate het gebied overwegend

## C. Lage huwelijksfrequentie.

	1930-'39	1939	1940
Drentsche Zandstreek	13,9	16,0	14,3
Friesche Bouwstreek	13,7	14,6	12,8
West-Overijsselsche Weidestreek	13,8	16,0	14,0
Zandstreek Z.-Drenthe/N.-Overijssel	13,6	14,2	14,1
Industriegebied Geldersche Achterhoek	13,4	14,9	13,6
Bouwstreek Zuid-Holland	13,9	17,2	12,9
N.-H. Noorderkwartier	13,8	17,1	12,4
Vecht en IJsselstreek Utrecht	13,6	15,4	9,3
Betuwe, Land van Maas en Waal, Oostelijk Rijngebied	13,3	14,6	12,8
Westelijk Noord-Brabant	13,0	14,0	12,1
Baronie van Breda	13,5	15,3	12,9
Kempenland	11,9	12,0	11,6
Noord-Brabantsche Peel	11,2	11,4	11,3
Westelijk Industriegebied N.-Brabant	13,2	15,9	12,9
Meijerij van den Bosch	12,3	14,9	13,9
Noord-Oostelijk Noord-Brabant	11,6	13,6	10,7
Noord-Limburg	12,1	13,7	12,9
Zuid-Limburg (zonder Mijnstreek)	13,6	16,6	14,8

industriëel of agrarisch is ingesteld, dan doet zich daarbij eenigermate als bezwaar gevoelen, dat de cijfers, welke het karakter van een bepaald gebied aangeven, uit het jaar 1930 dateeren, aan het einde waarvan, tegelijk met de volkstelling, een bedrijfstelling werd gehouden. Al mag het een nadeel zijn, dat deze getallen dus niet meer geheel recent zijn, dit neemt niet weg, dat een streek, welke eenmaal overwegend bijv. agrarisch georiënteerd was, dit ook blijft, al zullen dan de cijfers, welke daaraan uitdrukking geven, hier en daar in den loop der jaren wel iets zijn veranderd.

Deze streken bestaan uit groepen van gemeenten, welke eenzelfde karakter dragen. De gebieden zelf vallen, behoudens enkele uitzonderingen, zooals de Weidestreek in Groningen, welke tot in Drenthe doorloopt, het N.W. Weidegebied van Overijssel, dat zich eveneens tot in Drenthe uitstrekt, het Zandgebied van Zuid-Drenthe en Noord-Overijssel, dat één geheel vormt, binnen de gewestelijke grenzen. Ook het Industriegebied van Merwede en Noord reikt iets verder dan de grenzen van Zuid-Holland. Hetzelfde geldt ten aanzien van de Betuwe, waarbij economisch-geografisch ruim een 20 gemeenten van Noord-Brabant behooren.

Voor de beoordeeling van de vraag, welk karakter van een streek overwegend was, is uitgegaan van het aandeel van alle in het bedrijfsleven werkzame personen, mannen en vrouwen, hetzij in de nijverheid, hetzij in den landbouw. Bedroeg dit aandeel voor beide geslachten tezamen meer dan 40 pCt., dan werd het gebied beschouwd als overwegend te zijn ingesteld op een van beide takken van bedrijvigheid.

Is nu een bepaald gebied hieronder niet vermeld, zooals het geval is met Amsterdam, het Gooi, Oostelijk Utrecht, de Meijerij van den Bosch eenerzijds en aan den anderen kant streken als de Noordelijke Bouwstreek van Groningen, Noordelijk Noord-Holland en West-Friesland, de Haarlemmermeer, de Betuwe met het Land van Maas en Waal, enz., dan wil dit niet zeggen, dat deze gebieden in een van de beide groepen niet onder te brengen zijn, maar alleen dit, dat het aantal in een van beide bedrijfstakken werkzame mannen en vrouwen totaal niet 40 pCt. uitmaakte van alle personen, die een beroep uitoefenden.

Streken met sterk industrieelen inslag, gelijk hier bedoeld, zijn:

1. Industriegebied van Twenthe.
2. Industriegebied Achterhoek.
3. Nieuwe Waterweg.
4. Industriestreek langs Merwede en Noord.
5. Noord-Brabants' Oostelijk Industriegebied.
6. Noord-Brabants' Westelijk Industriegebied.
7. Mijnstreek in Limburg.
8. Drentsche Veenstreken.
9. Drentsche Veenstreken.
10. Stad Utrecht en omstreken.
11. Leiden en de Rijnstreek.
12. Zuidelijke Veluwe.

## 13. Zuid-Limburg zonder Mijnstreek.

Voor de zeven eerste nummers ligt de grens bij 50 pCt. en bij de andere bij 40 pCt.

Alleen in het Industriegebied langs Merwede en Noord was sprake van een hooge huwelijksfrequentie en in alle andere gevallen waren de gemiddelden middelmatig of laag. Daarentegen vallen het Industriegebied van den Achterhoek, het Noord-Brabantsch Westelijk Industriegebied en Zuid-Limburg (zonder de Mijnstreek) uit door huwelijkscijfers, welke lager zijn dan 14,0 p. m. Het meereendeel van de overwegend industriele gebieden houdt dus het midden tusschen hoog en laag, met huwelijkscijfers, welke in de meeste gevallen variëeren tusschen 14,0 en 16,0 p. m.

Daarnaast de streken van het land met sterk agrarischen inslag. Dit zijn:

1. Het Groninger Weidegebied.
2. De Friesche Zandgronden.
3. De Noord-Friesche Bouwstreek.
4. De Drentsche Zandgronden.
5. De Zandstreek van Noord-Overijssel en Zuid-Drenthe
6. De Zuid-Hollandsche Eilanden.
7. Geheel Zeeland.
8. Westelijk Noord-Brabant.
9. N.-O. Noord-Brabant en Noord-Limburg.

Samenvattend, blijkt, dat in deze gebieden alleen sprake is van middelbare en lage huwelijkscijfers, waarbij de laatste veelvuldiger voorkomen dan in de industriestreken het geval is. De gebieden met de laagste huwelijksfrequentie waren: de Noord-Friesche Bouwstreek, de Drentsche Zandgronden, Westelijk Noord-Brabant en Noord-Oostelijk Noord-Brabant met Noordelijk Limburg.

## Huwelijkscijfers en geboortecijfers.

Wanneer men nu tenslotte het huwelijkscijfer aan het geboortecijfer toetst, dan dient men in het eenmaal gestelde kader van hooge, middelmatige en lage huwelijkscijfers evenzeer tot een zelfde driedelige indeeling te komen bij de geboortecijfers, waarbij er van uit is gegaan, dat, na 1930, een geboortecijfer hooger dan 24,0 p. m. in dit verband als hoog, een gemiddelde van 19,0 tot 24,0 p. m. als middelmatig en een van 19,0 p. m. en minder als laag is te beschouwen. Aldus zijn verschillende combinaties van cijfers mogelijk, omdat elk van de drie klassen huwelijkscijfers op zich zelf theoretisch weer gepaard kan gaan met hooge, middelmatige of lage geboortecijfers.

Twee van deze combinaties vallen al dadelijk uit, nl. hooge huwelijkscijfers met een hooge nataliteit en lage huwelijkscijfers met een lage nataliteit. Noch van het een, noch van het ander waren in de praktijk voorbeelden te vinden.

Een en ander houdt verband met den mathematischen invloed van het geboortecijfer op de samenstelling van de bevolking. Zoo zal bijv. een door een hooge geboorte jonge bevolking niet een hoog huwelijkscijfer kunnen opleveren.

Wel gaan hooge huwelijkscijfers met middelmatige en lage geboortecijfers samen. Het eerste is het geval in de Industriestreek langs de Merwede en Noord en in de Zaanstreek, terwijl men het tweede te Amsterdam, Den Haag en te Rotterdam ziet.

De grootste groep is die, waar men *middelmatige huwelijkscijfers* ziet, gepaard met:

a. *hooge geboortecijfers*, wat het geval is in de Drentsche Veenstreken, het Westland, het Oostelijk Industriegebied van Noord-Brabant en in de Limburgsche Mijnstreek;

b. *middelmatige geboortecijfers*. Dit is de belangrijkste groep en deze bestaat uit streken in alle deelen van het land, waarbij de landbouwende gebieden een overheersende plaats hebben. Men ziet beide cijfers samengaan in: de Groningsche Bouwstreek en Veenstreek; in de Weidegebieden van Groningen en van Friesland en voort;

op de Zandgebieden van Friesland, Zuid-West-Overijssel, en van den West-Gelderschen Achterhoek. Na Twenthe komen de Veluwe, Nijmegen, Oostelijk Utrecht, de Stad Utrecht. Verder dienen tot deze groep te worden gerekend: Noordelijk Noord-Holland en West-Friesland, de Haarlemmermeer, de Vechtstreek in Noord-Holland en verder Leiden en de Rijnstreek, Midden-Zuid-Holland, het Westland, het Weidegebied van Zuid-Holland, de Nieuwe Waterweg en de Zuid-Hollandsche Eilanden.

Een zeer aanzienlijk gedeelte van deze rubriek valt dus in Noord- en Zuid-Holland en in Utrecht.

c. *lage geboortecijfers*. De gebieden, welke onder deze rubriek vallen, liggen weer meer verspreid dan die van de vorige groep; het zijn: de Stad Groningen, de Zuidelijke Veluwe, de Noord-Hollandsche Duinstreken en geheel Zeeland.

Tenslotte de *lage huwelijksfrequentie*, welke samenvalt met:

a. *hooge geboortecijfers*. Dit is het geval in de Zandstreek van Noord-Overijssel en Noord-Drenthe, het Industriegebied van den Gelderschen Achterhoek, de Vecht- en IJsselstreek in Utrecht, Westelijk Noord-Brabant, Kempenland, de Peel, het Westelijk en Oostelijk Industriegebied van Noord-Brabant, de Meijerij van den Bosch, Noord-Oostelijk Noord-Brabant, Noordelijk Limburg en de Mijnstreken. Ook het Duingebied van Zuid-Holland valt hieronder te rekenen. Een bepaald karakter van de streken treedt hier niet naar voren, alleen dan, dat hier zoowel industrieel als agrarisch ingestelde streken naast elkander voorkomen.

b. *middelmatige geboortecijfers* in de Drentsche Zandstreek, de Friesche Bouwstreek, de West-Overijsselsche Weidestreek en Noord-Hollands' Noorderkwartier; uitsluitend dus landbouwgebieden!

Ziet men dus in de laagste groep mogelijk als lijn, dat het hier alleen landbouwstreken zijn; welke een zelfde combinatie van cijfers vertoonen, in de meeste gevallen is de samenstelling niet zoo, dat men daarin één lijn kan ontdekken. De meest heterogene gebieden staan hier naast elkander in dezelfde groepen en combinaties.

Jhr. Mr. J. SCHURBEQUE BOEYE.

## OVERHEIDSMATREGELEN OP ECONOMISCH GEBIED.

### HANDEL EN NIJVERHEID.

· **Evacuatie.** Regeling inzake voorraadopgave bij evacuatie door ondernemers op het gebied van de voedselvoorziening. Tevens zijn terzake bepalingen uitgevaardigd inzake vervoer en opgaveplicht voor voorraden goederen bij ondernemers, die niet op het gebied van de voedselvoorziening werkzaam zijn. (E.V. 20/11/42, pag. 1405; Stct. No. 223).

· **Handel.** Instelling van een zgn. klantenbinding voor de groentenvoorziening in bepaalde steden. (De invoering van deze regeling is inmiddels tot nader order uitgesteld). Nadere regeling van den handel in landbouwwerktuigen. Aanvullende bepalingen inzake handel in en rantsoenering van serviesgoed. (E.V. 13/11/42, pag. 1375; Stct. No. 218).

· Nadere mededeeling inzake de organisatie van de productie van en den handel in teenhout, griendhout en riet. (E.V. 20/11/42, pag. 1405).

· **Industrie.** Regeling inzake verstrekking van aanmaakturf voor de industrie. (E. V. 13/11/42, pag. 1376; Stct. No. 217).

Instelling van een „Grondstoffen-Bezuinigingscommissie”, welke op dit gebied gegevens en voorstellen zal verzamelen en dit materiaal ter kennis zal brengen van den door den Rijkscommissaris ingestelden „Spaarfondscommissie”, resp. „-kommissar”. (E.V. 20/11/42, pag. 1406; Stct. No. 224).

### LANDBOUW EN VOEDSELVOORZIENING.

· **Visscherij.** Instelling van een Bedrijfschap voor Visscherijproducten, als zesde en laatste Bedrijfschap op het gebied van de voedselvoorziening. Dit laatste Bedrijfschap omvat zee-, kust- en binnenvisscherij, inclusief het kweken van visch, schaal- en schelpdieren, alsmede den handel in en de verwerking van de verkregen producten. (E.V. 20/11/42, pag. 1405; Stct. No. 224).

· **Zaden.** Afkondiging van het „Tuinzaadbesluit 1942”, waarbij de handel in tuinbouwzaden tot nader order wordt verboden. (E. V. 13/11/42, pag. 1376; Stct. No. 215).

### VERKEER.

· **Generatorenbrandstof.** Regeling inzake verstrekking van turfcookes aan houders van anthraciet-gasgeneratoren. (E.V. 20/11/42, pag. 1406).

## ONTVANGEN BOEKEN, BROCHURES EN STATISTIEKEN.

### BOEKEN.

· *Leerboek der bedrijfseconomie* door J. L. Mey ec. drs. en P. M. M. H. Snel ec. drs. Met voorwoord van Prof. Dr. Ir. H. C. J. H. Gelissen. Deel I (Wassenaar 1942; N.V. Uitg. Mij. v.h. G. Delwel).

· *Drie belastingen op het bedrijf 1942.* Zakenwereld-Reeks No. 2.

Ondernemingsbelasting, vennootschapsbelasting en vermogensbelasting 1942, toegelicht door den fiscalen medewerker van het weekblad „De Zakenwereld”

Deel II: Vennootschaps- en vermogensbelastingen met volledige tekst der Besluiten. (Amsterdam 1942; N.V. Nederlandsche Uitgeverij „Opbouw”).

Een practisch ingedeelde inleiding voor den zakenman op het gebied der fiscale practijk van vennootschaps- en vermogensbelasting; voor het zich indenken in de ratio van de betrokken verordeningen voor elken betroukkene van beteekenis.

### BROCHURES.

· *Invoering der wetenschappelijke bedrijfsorganisatie* door J. P. de Haan. Publicatie No. 210 van het Nederlandsch Instituut voor Efficiency te Amsterdam ter gelegenheid van de Efficiency-dagen in November 1942. (Purmerend 1942; Uitg. J. Muusses).

· *Eenige moeilijkheden bij de invoering van een variabele budget-administratie* door Dr. J. G. Stridiron. Publicatie No. 211 van het Nederlandsch Instituut voor Efficiency te Amsterdam ter gelegenheid van de Efficiency-dagen in November 1942. (Purmerend 1942; Uitg. J. Muusses).

· *De personeelsselectie in het bedrijf* door Prof. Dr. J. Waterink. Publicatie No. 212 van het Nederlandsch Instituut voor Efficiency te Amsterdam ter gelegenheid van de Efficiency-dagen in November 1942. (Purmerend 1942; Uitg. J. Muusses).

· *Organisatie van research en voorlichting* door Prof. Dr. H. R. Kruyt. Publicatie No. 213 van het Nederlandsch Instituut voor Efficiency te Amsterdam ter gelegenheid van de Efficiency-dagen in November 1942. (Purmerend 1942; Uitg. J. Muusses).

· *Normalisatie op het gebied der documentatie* door Ir. F. Donker Duyvis. Publicatie No. 214 van het Nederlandsch Instituut voor Efficiency te Amsterdam ter gelegenheid van de Efficiency-dagen in November 1942. (Purmerend 1942; Uitg. J. Muusses).

### STATISTIEKEN.

· *Gemiddeld uurloon, gemiddeld uurinkomen van werklieden werkzaam in de metaalnijverheid.* Mededeelingen No. 55. Uitg. door Stichting Bedrijfsgroepen Metaal- en Electrotechnische Industrie. Afdeling loonstatistiek. ('s-Gravenhage 1942).



**STATISTIEKEN.**

**BANKDISCONTO'S.**

Ned. (Disc. Wiss. 2½)	28 Juni '41	Lissabon	4	31 Mrt. '41
Bk. (Bel. Bl. Eff. 3½)	28 Aug. '39	Londen	2	26 Oct. '39
Bk. (Vrsch. in R.C. 3½)	28 Aug. '39	Madrid	4	28 Nov. '38
Athene	5 21 Juli '41	N.-York F.R.B.	1	27 Aug. '37
Batavia	3 14 Jan. '37	Oslo	4	21 Sept. '39
Belgrado	5 1 Febr. '35	Parijs	1½	17 Mrt. '41
Berlijn	3½ 9 Apr. '40	Praag	3	1 Jan. '36
Boekarest	3 12 Sept. '40	Pretoria	3½	15 Mei '33
Brussel	2½ 25 Jan. '40	Rome	4½	18 Mei '36
Boedapest	3 22 Oct. '40	Stockholm	3	29 Mei '40
Calcutta	3 28 Nov. '35	Tokio	3½	21 Juli '41
Helsingfors	4 3 Dec. '34	-Warschau	4	18 Dec. '37
Kopenhagen	4 15 Oct. '40	Zwits. Nat. Bk.	1½	25 Nov. '36

½) 3 pCt. voor wissels, promessen en leeningen met een looptijd van meer dan 120 dagen.

**KOERSEN VASTGESTELD DOOR HET NEDERLANDSCH CLEARINGINSTITUUT.**

(met data van vaststelling)

Belga's	30.14	7 Aug. '40	Lewa (Bulgarije)	2.30	25 Nov. '40
Zw. Francs	43.56	11 Oct. '40	Pengoe (Hongarije)	(oude schuld)	36.52 20 Dec. '40
Fr. Francs	3.77	6 Mrt. '41	Pengoe (nwe. schuld)	45.89	20 Dec. '40
Lires	9.91	3 Juli '41	Zloty (Polen)	(oude schuld)	35.00 28 Jan. '41
Deensche Kr.	39.34	2 Febr. '42	(nwe. schuld)	37.68	11 Febr. '41
Noorsche Kr.	42.82	21 Dec. '40	Lei	1.28	24 April '41
Zweedsche Kr.	44.85	13 Aug. '40	Slow. Kr.	6.48	10 Juni '39
Finsche Mark	3.82	2 Juli '41	Drachmen (Griekenland)	1.26	8 Oct. '41
Dinar (Joego-Slavië)	(oude schuld)	3.43 16 Aug. '40	Kuna	3.77	29 Oct. '41
Dinar (nwe. schuld)	3.77	1 Juli '41			
Turksche Ponden	1.45½	29 Dec. '39			

**OFFICIEELE WISSELKOERSEN NEDERLANDSCHE BANK.**

Valuta's (schriftelijk en t.t.)

	N.-York	Brussel	Zürich	Stockh.	Helsinki
24 Nov. 1942	—	30.14	43.67	44.85½	—
25 " 1942	—	30.14	43.67	44.85½	—
26 " 1942	—	30.14	43.67	44.85½	—
27 " 1942	—	30.14	43.67	44.85½	—
28 " 1942	—	30.14	43.67	44.85½	—
30 " 1942	—	30.14	43.67	44.85½	—
Laagste d.w.	—	30.11	43.63	44.81	—
Hoogste d.w.	—	30.17	43.71	44.90	—
Muntpariteit	1.469	24.906	48.003	66.671	6.266

**STAND VAN 's RIJKS KAS.**

Vorderingen	14 Nov. 1942	23 Nov. 1942
Saldo van 's Rijks Schatkist bij de Nederlandsche Bank	f —	f. 106.165,78
Saldo b. d. Bank voor Ned. Gemeenten	" 241.712,61	" 528.643,56
Voorschotten op ultimo Oct. 1942 aan de gemeenten verstrekt op aan haar uit te keeren hoofdsom der pers. bel., aand. in de hoofdsom der grondbel. en der gem. fondsbel., alsmede op de belastingen en op de vermogensbelasting	" 15.258.197,51	" 15.258.197,51
Voorschotten aan Ned.-Indië*)	" 264.872.333,10	" 254.912.668,10
Idem voor Suriname *)	" 7.970.181,65	" 8.000.181,65
Idem aan Curaçao *)	" 260.227,66	" 260.227,66
Kasvord. wegens creditverstreking a. h. buitenland	" 18.502.948,23	" 18.502.948,23
Daggeldleeningen tegen onderpand	" —	" —
Saldo der postrek. van Rijks-comptabelen	" 107.603.826,31	" 116.808.329,70
Vordering op het Alg. Burg. Pensioenfonds *)	" —	" —
Vordering op andere Staatsbedr. en instellingen *)	" 90.720.904,06	" 91.141.847,06
<b>Verplichtingen</b>		
Voorschot door de Ned. Bank ingevolge art. 16 van haar octrooi verstrekt	f 8.592.490,83	f —
Voorschot door de Ned. Bank in reken.-cour. verstrekt	" —	" —
Schuld aan de Bank voor Ned. Gemeenten	" 110.096.000,—	" 110.096.000,—
Schatkistbiljetten in omloop	" 2815.500.000,—*)	" 2824.500.000,—*)
Schatkistpromessen in omloop	" 80.300.000,—	" 148.800.000,—
Daggeldleeningen	" 130.467.300,—	" 130.149.435,50
Zilverbons in omloop	" —	" —
Schuld op ultimo October 1942 aan de gemeenten weg. a. h. uit te keeren hoofds. d. pers. bel., aand. i. d. hoofds. d. grondb. e. d. gem. fonds. alm. op. op die bel. en op de vermogensbelasting	" —	" —
Schuld aan het Alg. Burg. Pensioenfonds *)	" 162.154,56	" 452.202,90
Id. aan het Staatsbedr. der P.T. en T. *)	" 350.112.298,38	" 325.434.984,53
Id. aan andere Staatsbedrijven *)	" 16.822.324,76	" 16.682.324,76
Id. aan div. instellingen *)	" 478.960.694,31	" 479.172.155,04

\*) In rekg. crt. met 's Rijks Schatkist. \*) Rechtstreeks bij De Nederl. Bank geplaatst f 263.000.000,—. \*) Idem f 286.000.000,—.

**DE NEDERLANDSCHE BANK.**

Verkorte balans op 30 November 1942.

Activa.	
Binnenl. wissels, (Hfdbank. f 301.200.000)	
promessen, enz. (Bijbank " 7.200.000)	
(Agentsch. " 9.900)	
	308.409.900
Papier op het buitenland ... f 1.574.440.196	
Af. Verkocht maar voor de bank nog niet afgeloopen	—
	1.574.440.196
Beleeningen incl. voorschotten in (Hfdbank. f 138.071.302 ½)	
rekening-courant (Bijbank. " 2.875.662)	
op onderpand (Agentsch. " 18.908.721)	
	159.855.685
Op effecten, enz. ... f 159.670.296 ½)	
Op goederen en ceelen ... " 185.389	
	159.855.685 ½)
Voorschotten aan het Rijk	15.000.000
Munt en muntmateriaal:	
Gouden munt en gouden muntmateriaal ... f 910.163.972	
Zilveren munt, enz. ... " 5.003.704	
	915.167.676
Belegging van kapitaal, reserves en pensioenfonds	59.980.574
Gebouwen en meubelen der Bank	4.000.000
Diverse rekeningen	193.409.693
	f 3.230.263.724
Passiva.	
Kapitaal	20.000.000
Reservefonds	8.050.923
Bijzondere reserves	19.564.874
Pensioenfonds	13.188.869
Bankbiljetten in omloop	2.920.172.255
Banksignatiën in omloop	247.701
Rek.-Courant (Van het Rijk f saldo's (Van anderen " 242.213.007	
	242.213.007
Diverse rekeningen	6.826.095
	f 3.230.263.724

Beschikbaar dekkingssaldo f 1.324.653.103  
Minder bedrag aan bankbiljetten in omloop dan waartoe de bank gerechtigd is ... 3.311.632.735  
Schatkistpapier, rechtstreeks bij de bank ondergebracht ... 301.000.000  
\*) Waarvan aan Nederlandsch-Indië (Wet van 15 Maart 1933, Staatsblad No. 99) ... 52.706.500

**Voornaamste posten in duizenden guldens.**

Data	Gouden munt en muntmater.	Circulatie	Andere opeischb. schulden.	Beschikb. dekkings-saldo	Dek-kings-perc.
30 Nov. '42	910.164	2.920.172	242.461	1.324.653	29
23 " '42	910.182	2.870.147	184.063	1.316.764	30
16 " '42	910.182	2.846.019	189.779	1.293.543	30
6 Mei '40	1.160.282	1.153.613	255.183	607.042	83
Data	Totaal bedrag disconto's	Schatkist-prom. rechtstr.	Beleeningen	Papier op het buitenl.	Div. reken. (act.)
30 Nov. '42	308.410	301.000	159.856	1.574.440	193.410
23 " '42	286.010	286.000	140.970	1.542.338	173.153
16 " '42	276.005	276.000	144.101	1.513.325	174.919
6 Mei '40	9.853	—	217.726	750	150.648

**DUITSCHER RIJKSBANK.**  
(in mill. R.M.)

Data	Goud en deviezen	Reuten-bank-scheine	Andere wissels, chèques en schatkistpapier	Beleeningen	
14 Nov. 1942	76,6	254,0	24.452,8	11,3	
7 " 1942	76,5	259,7	24.738,5	11,6	
31 Oct. 1942	76,7	246,9	24.640,8	12,9	
23 Aug. 1939	77,0	27,2	8.140,0	22,2	
Data	Effec-ten	Diverse Activa	Circulatie	Rekg.-Crt.	Diverse Passiva
14 Nov. '42	51,8	1.454,9	22.031,3	2.997,2	732,4
7 " '42	58,8	1.078,9	22.140,7	2.800,2	738,0
31 Oct. '42	63,0	1.728,4	22.600,4	2.887,2	733,4
23 Aug. '39	982,6	6.380,5	8.709,8	1.195,4	94,2

**GEZAMENLIJKE STATEN VAN DE NATIONALE BANK VAN BELGIË EN VAN DE EMISSIEBANK TE BRUSSEL.**

(in mill. Francs)

Data	Goud specie, deviezen en Reikskredit-kassen	Crediet a. h. particuliere bedrijfsleven	Crediet aan Staat en openbare lichamen	Overheids-fondsen	Circulatie	Postchèque-ambt	Rekening-Courant
19 Nov. '42	49.841	533	23.212	1.457	65.885	3.991	4.369
12 " '42	49.188	546	23.007	1.446	65.547	3.989	3.877
5 " '42	48.768	543	22.842	1.440	65.098	4.000	3.701
29 Oct. '42	48.575	433	22.949	1.367	64.203	3.943	4.381
23 " '42	47.949	393	22.568	1.480	63.666	3.904	4.023
8 Mei '40	23.606	5.394	695	1.480	29.806	—	909



# Alfabetische Index Overheidsmaatregelen op economisch gebied

(Zie voor den alfabetischen index Overheidsmaatregelen in 1941 het Jaarregister 1941, laatste bladzijde)

	Blz.		Blz.		Blz.
Aardappelen	33, 47, 248, 314, 335, 354, 364, 394, 414, 424	Klaver	354	Tweelandsenorganisaties	59
Aardolieproducten	102, 345, 414	Klommen	272	Ulen	33
Accijns	33, 185, 195, 354, 364	Kunstmest	59, 215, 335	Varkens	59, 227, 315
Advertenties	345	Kwekerij	59, 354	Vee	67, 165, 185, 195, 205, 227, 248, 272, 315, 355, 375, 414, 425, 491, 506
Afval	165, 445	Landbouw	33, 47, 59, 67, 75, 85, 93, 102, 155, 165, 195, 205, 215, 227, 248, 305, 364, 375, 520	Veenproducten	113
Arbeidszaken	113, 189, 215, 227, 248, 272, 305, 325, 345, 354, 364, 374, 414, 445, 467, 506, 520	Landstand, Nederlandsche	33, 102, 272	Veevoeder	47, 102, 238, 445
Bakkerij	335, 345	Leeningfonds 1940	102	Vennootschappen	325, 363
Bank- en Credietwezen	33, 195	Loonbelasting	335	Vennootschapsbelasting	227, 305, 335, 395
Bankwet 1937	195	Lucerne	354	Verf en -grondstoffen	102, 165
Bedrijfsorganisatie Vee en Vleesch	59, 305, 315	Machines	215	Verkoopverbod	468
Bedrijfsvorm	59	Meel en -producten	101, 195, 479, 491	Vermogensbelasting	227, 305
Belastingen	33, 59, 227, 248, 305, 355	Melk en -producten	33, 205	Vervoerswezen	59, 102, 165, 248, 375, 492
Bindtouw	33, 215	Merkengeld	113	Verzekering	414, 445, 506
Binnenscheepvaart	59, 156, 238, 248, 446, 468	Metalen	47, 58, 75, 155, 184, 195, 227, 238, 394, 414, 467	Vestigingseischen	102
Bloembollen	364, 506	Middenstand	195, 215, 272	Vezelstoffen	215
Bloemkwekerij	155, 506	Mijnbouw	305	Visscherij	33, 59, 102, 123, 215, 305, 325, 548
Boschbouw	185	Molens	445	Vlas	59, 75, 227, 248
Bouwnijverheid	47, 58, 113, 325	Motorbrandstof	58, 165, 215, 305, 325	Vleesch	59, 165, 185, 205, 315, 355, 468
Buitenlandsche Handel	47, 59, 75, 101, 113, 155, 204, 215, 227, 238, 272, 314, 325, 345, 374, 384, 414, 445, 467, 478, 491	Nationale Plan	101, 345, 479	Voederbieten	215
Chemische Industrie	58, 184, 248	Nederlandsche Coöperatieve Raad	194	Voedselvoorziening	33, 47, 59, 75, 123, 155, 175, 205, 227, 355, 364, 375, 415, 425, 446, 491, 520, 548
Commissarissenbelasting	415	Nicotine	102	Vruchtboomen	355
Deviezenverkeer	33, 59, 167, 335, 355	Oliën en vetten	102, 195, 215, 305, 468	Vijandelijk vermogen	215
Diamant	113	Omzetbelasting	59, 102, 227, 315, 335, 364, 425, 492	Waardevermeerderingsbelasting	385
Distributie	354, 520	Ondernemingsbelasting	227, 364	Warenwet	305
Dividendbeperking	59, 335	Oorlogsschade	123, 184, 195	Wol	205, 506
Drankwet	58	Oost-Compagnie, Nederlandsche	314	Wijnbelasting	33
Drukwerk	345	Organisatie Bedrijfsleven	47, 102, 113, 123, 165, 195, 204, 215, 227, 238, 248, 305, 314, 325, 335, 345, 354, 363, 375, 467, 478, 491, 506	Zaden	47, 59, 102, 123, 156, 195, 205, 335, 364, 385, 479, 548
Economische Rechtspraak	194, 445, 467, 478	Paarden	215, 414	Zuidvruchten	195
Effecten	468, 492	Pacht	67, 102, 123, 165, 335, 354	Zuivel	227, 335, 355, 364, 385, 395, 415, 446
Eieren	248, 354	Papier	58, 102, 195, 204, 215, 335		
Electriciteit	334	Pelterijen	58		
Electrotechnische Industrie	58	Pensionbedrijven	58, 248		
Evacuatie	548	Peulvruchten	205		
Fruit	59, 315, 345, 445, 479	Pluimveehouderij	165, 248, 354, 468, 491		
Garnalen	123	Postverkeer	59		
Gas	334	Prijnsregeling	47, 58, 75, 101, 113, 123, 155, 165, 184, 195, 204, 215, 227, 238, 248, 305, 314, 325, 335, 345, 363, 384, 394, 414, 424, 445, 467, 478, 491, 506		
Gasgeneratoren	325, 548	Radio	47		
Gevogelte	47	Rantsoneering	227		
Goederen voor Duitse Weermacht	345	Registratierechten	59		
Gort	335	Restaurants	75		
Grafische Industrie	58, 75, 194	Rijwielen	47, 123		
Granen	205, 479, 506	Rubber	113, 123, 305, 467		
Gras	354	Ruwvoedergewassen	355		
Grasland	33, 67, 85, 155, 205	Slachtvee	33, 59, 67, 248, 272		
Griend en riet	467	Smeerolie	102		
Groenten	33, 155, 315, 335, 345, 479	Spaar- en betaalzegelkasbedrijf	102, 227, 355		
Handel	204, 215, 227, 238, 248, 314, 325, 345, 354, 363, 374, 384, 394, 414, 424, 445, 467, 478, 491, 506, 548	Spertijden Kleinbedrijf	75, 123		
Heffingen	354, 506	Statistisch onderzoek	506		
Hennep	205, 479	Stroo	491		
Hool	335, 354	Suikerbieten	205		
Hout	248, 272, 335, 345, 354, 445	Surrogaten	155		
Industrie	238, 248, 345, 354, 363, 375, 384, 394, 424, 445, 467, 478, 506, 548	Tabak	47, 58, 113, 195, 355		
Inlichtingen verstrekken	468	Tankgas	205		
Kaas	75, 227, 315	Textiel	102, 325, 364		
Kamers van Koophandel	47, 184	Tuinbouw	33, 59, 102, 205, 227, 364, 395, 414, 425, 468, 506		
Kantoor machines	156	Turf	59, 335, 467		
Kapok	101, 165				
Keramische Industrie	58, 194				

## Publicaties van het Nederlandsch Economisch Instituut:

25. Dr. L. R. W. SOUTENDIJK  
Methoden tot het vaststellen van den omvang der besparingen ..... (f 2,60)\*
26. J. VAN DER WIJK  
Inkomens- en Vermogensverdeling ..... (f 2,60)\*
27. Dr. T. KOOPMANS  
Tanker freight rates and tankship building ..... (f 3,15\* geb., f 2,10\* ingen.)
28. Overzicht van de ontwikkeling der handelspolitiek van het Koninkrijk der Nederlanden van 1923 tot en met 1938, samengesteld door een groep medewerkers van het N.E.I., onder leiding van Prof. Mr. P. Lieftinck ..... (f 2,10)\*
29. Dr. A. WINSEMIUS  
Economische aspecten der internationale migratie ..... (f 2,10)\*
30. Dr. H. M. H. A. VAN DER VALK  
Egalisatiefondsen en monetaire politiek in Engeland, Nederland en de Vereenigde Staten (derde gewijzigde druk) ..... (f 2,10)\*
31. M. J. SCHÜT  
Tinrestrictie en tinprijs ..... (f 1,55)\*
32. Dr. J. R. A. BUNING  
De beleggingen der bijzondere spaarbanken in Nederland ..... (f 3,65)\*

Uitgave: De Erven F. Bohn N.V. Haarlem

Verkrijgbaar in den boekhandel